శ్రియైనమః.

కవిరాక్షసమహాకవినా ప్రణీతమ్.
కవిరాక్షసీయం నామ కావ్యమ్.

నాగనార్యేణ పండితవర్యేణ విరచితయా
శ్లిష్టార్థదీపికాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సహితమ్

చెమలువాడ, సీతారామశాస్త్రిణా.
సమ్యక్పరిష్కృతమ్.

వంగీపురం, రామకృష్ణమాచార్యేణ
శ్రీసరస్వతీనిలయముద్రాక్షరశాలాయాం
ముద్రాపితమ్.

వంగీపురం, రంగాచార్యేణ
ప్రకటీకృతంచ సత్.
విజయతేతరామ్.

౧౮౯౩ సం॥

శ్రీరస్తు.

—*—

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

కవిరాక్షసీయమ్.

సవ్యాఖ్యానమ్.

గుణదోషౌబుధోగృహ్ణన్నిందుక్ష్వేళావివేశ్వరః।
శిరసాశ్లాఘతేపూర్వంపరంకంఠేనియచ్ఛతి ॥ ౧

కవిస్స్వగ్రన్థస్యంపరిజిహీర్షురాహ ॥ గుణదోషావితి॥ బుధ్యతఇతిబుధఃవిద్వాన్ గుణఃశ్లేషప్రసాదాదిః దోషఃఅసాధ్వశ్లీలాప్రయుక్తాదిఃహార్యకృత్యం తావుభౌగృహ్ణన్పరిగృహీతవాన్- పూర్వంగుణంశిరసాశ్లాఘతే- శిరఃకంపనపూర్వంస్తౌతీత్యర్థః- పరందోషంకంఠేగళేనియచ్ఛతిస్థాపయతి- నవక్తీత్యర్థః - ఈశ్వరఃశివఃఇందుక్ష్వేళౌశివిషౌఇవ॥సోపిచంద్రమసంశిరసాధత్తే విషంతుకంఠేధృతవాన్ - తథామహాత్మాపరస్యగుణాన్గృహ్ణాతి దోషాన్నగృహ్ణాతీతికవిర్వినయస్థితః పార్థితవానిత్యనుసంధేయం॥ ౧

శబ్దశక్త్యైవకుర్వాణోసర్వదానవనిర్వృతిం।కా
వ్యవిద్యాసురిద్గతాప్యాస్యన్నృత్యత్యాపిజీవనీ॥ ౨

ఇదానీం సత్కావ్యప్రశంసాముఖేన స్వకావ్యం ప్రశంసతి॥ శబ్దేతి॥ శబ్దశక్త్యా శబ్దానాం శక్తిగ్రాహ్యవివక్షితార్థాభిధాయకత్వం తయా శక్త్యా సర్వదానవనిర్వృతిం-నవా చాసౌ నిర్వృతిశ్చేతి విశేషణసమాసః- తాం నవనిర్వృతిం మాతనసుఖం కుర్వాణా - కరోతేస్తాచ్ఛీల్యే చానశ్ ప్రత్యయః- కావ్యవిద్యా కావ్యంనామ సగుణౌ సాలంకారౌ దోషరహితౌ శబ్దార్థౌ తావేవవిద్యా సా కావ్యవిద్యా శ్రుతిం కర్ణంగతా - శ్రుతేతి యావత్ - తథాభూతా సతీ- మృతశబ్దేనోపచరితవృత్త్యా మూఢో లక్ష్యతే- జీవతీతి జీవనీ జీవయిత్రీ స్యాత్- అంతర్భావితణ్యర్థోఽయం -.కావ్యవిద్యా శ్రుతమాత్రా మూఢమప్యానందయతి కిముత రసికమిత్యపి శబ్దార్థః ॥ అన్యోప్యర్థః॥ శబ్దః శబ్దనం - ఉచ్చారణమిత్యర్థః - తస్య శక్త్యా మహిమ్నా హేతునా సర్వేషాం దానవానాం రాక్షసానాం నిర్వృతిం పునరుజ్జీవనరూపం సుఖం కుర్వాణా కావ్యస్య శుక్రస్య విద్యా - సంజీవనీవిద్యేత్యర్థః ॥ ని ॥ శుక్రో దైత్యగురుః కావ్య ఇత్యమరః - శ్రుతిం గతా కర్ణోపస్థా సతీ మృతస్య మారణం ప్రాప్తస్యాపి - రక్షోబలస్యేతి శేషః - జీవనీ జీవయిత్రీ స్యాత్ - శుక్రః కదనే మృతానసురాంస్సంజీవనీ విద్యయోజ్జీవయతీతి పురాణకథా శ్రూయతే॥ ౨

కల్యాణవర్ణపదతాం వాగ్విద్యుదివ బిభ్రతీ। అభ్రాం
తేషు సదాసారసంగిషు స్యాత్స్ఫురద్గుణా॥ ౩

కావ్యం సుభగమితి వివేకిష్వేవశోభత ఇత్యాహ ॥ క
ల్యాణేతి ॥ కల్యాణాని ప్రశస్తాని వర్ణాని యేషాం తానిక
ల్యాణవర్ణాని తాని పదాని యస్యాస్సా తథోక్తా తస్యా
భావస్తత్తా తాంబిభర్తీవాక్ వాణీ సదాసర్వదా సా
రసంగిషు గుణగ్రాహిషు భ్రాంతా నభవంతీత్యభ్రాం
తాః వివేకినః తేషు విషయే స్ఫురంతః విరాజమానాః గుణా
శ్శ్లేషాదయో యస్యాస్సా భవేత్ - విద్వానేవ విజానాతి శబ్ద
శక్తిమిత్యర్థః - కథం, విద్యుత్తటిదివ ॥ సాపికల్యాణవ
ర్ణపదతాం సువర్ణవర్ణాశ్రయతాం బిభర్తీ సతీ ॥ ని॥
కల్యాణముత్తరే స్వర్ణే కల్యాణం మంగళేపి చేతి విశ్వప్ర
కాశః॥ని॥ ప్రసంవ్యవసితతార్ణస్థానలక్ష్మీంభిర్వస్తుష్వి
త్యాహారః - సదా సారసంగిషు ప్రశస్తవృష్టిధారాసంబం
ధవత్సు ఆభ్రాంతేషు మేఘేషు - అంతశబ్దోత్ర స్వరూపవ
చనః - స్ఫురద్గుణాః పీతాదిః యస్యాస్సా భవతి॥ 3

గూఢభావాస్పదత్వేనయదనాదేయవద్భవేత్ ।
సారస్వతామృతం సర్వే కవయస్తన్న జానతే॥ 4

ఇదానీం వివేకినో న బహవో విద్యంత ఇత్యాహ ॥ యత్
సరస్వత్యాః వాగ్దేవతాయాః ఇదం సారస్వతం తదేవా
మృతం సుధా కర్తృ గూఢభావో గూఢాభిప్రాయః త
స్యాస్పదత్వేనాశ్రయత్వేన అనాదేయవత్ అనుపాదే
యమివ భవేత్ - తత్సారస్వతం కర్మ సర్వే విద్వాంసః
కవయః న జానతే న విదుః - కేచిదేవ జానత ఇత్యర్థః -

ఆత్మనేపదేష్వనత ఇతిఝస్యాదాదేశః॥ అన్వయార్థః॥ యత్ సరస్వతీనామనదీతస్యాః ఇదంసారస్వతం తదమృతంజలం కర్తృ॥ ని॥ పయఃకీలాలమమృతమిత్యమరః-గూఢభావస్యగూఢత్వస్యాశ్రయత్వేన- ఉపరిసికతావృతత్వాదితిభావః-అనాదేయవత్ నద్యాఇదంనాదేయం-నద్యాదిభ్యోఢగితిశైషికోఢక్ - తన్నభవతి అనాదేయం తద్వత్ భవేత్ - తత్సారస్వతంనదీసంబంధ్యమృతం సర్వేకవయఃసర్వేజలపక్షిణః నజానతే - కేచిదేవ హంసాదయోజానతఇత్యర్థః॥ ౪

సఏవకేవలఃకర్ణశ్శ్రియానంగేషుగణ్యతే। యః
కుండలస్యవహానాత్త్యాగేనైవప్రకాశతే॥ ౫

సత్స్వపివిద్వత్సుబహుషు దాతారోనబహవస్సంతీత్యాహ॥ సఇతి॥ సఃప్రసిద్ధఃకేవలఃఏకః॥ ని॥ కేవలఃకృత్స్నఏకశ్చేతిశాశ్వతః - కర్ణోరాధేయఏవ అంగేషు దేశవిశేషేషు శ్రియా- ఔదార్యలక్ష్మ్యాఇతియావత్ - గణ్యతేకథ్యతే - యఃకర్ణఃకుండలస్యసూర్యదత్తస్యవహనాద్ధారణాత్ప్రకాశతే- త్యాగేసతినప్రకాశతే- అప్రకాశనంచపరిపంథికర్ణాజేయతాభంగలక్షణహైన్యప్రయుక్తం - యద్వా రాధేయఃకుండలస్యత్యాగే యథా ప్రకాశతే తథావహనాన్నైవప్రకాశతే- తన్నిమ్నాశోభంతేగళితవిభవాశ్చార్థిషునృపాఇతిభావః ॥ అన్వయార్థః॥ అంగేషువపురాదిష్వవయవేషుమధ్యే ఏకఃక

ఫలః కర్ణః శ్రవణమేవ శ్రేయః శ్రేష్ఠ ఇతి గణ్యతే - యః కర్ణః కుండలస్య కర్ణవేష్టనస్య వహనాత్ప్రకాశతే- తస్య త్యాగే సతి నైవ ప్రకాశతే॥ ౫

వసన్నప్యవదాతానాం ద్విజానాం సవిధే సదా।
రాగానుబంధమధరో న కదాచిద్విముంచతి॥ ౬

వసన్నితి॥ అవదాతానాం శుద్ధానాం - దైవ శోధన ఇత్యస్మాద్ధాతోః కర్తరి నిష్ఠా - ద్విర్జాయంతే జన్మకర్మభ్యామితి ద్విజాః ॥ శ్లో ॥ మాతుర్యదగ్రే జాయంతే ద్వితీయం మౌంజీబంధనాత్ । బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశస్తస్మాదేతే ద్విజాస్స్మృతా ఇతి యాజ్ఞవల్క్యస్మరణాదితి భావః - తేషాం సవిధే సమీపే వసన్నపి సదా అనవరతం అధరః నికృష్టః నీచాశ్రయవత్ రజ్యంతే మనో మనోరమా ఇవ ప్రతీయంత ఇతి రాగాః విషయాః తైరనుబధ్యత ఇత్యనుబంధః సంబంధః తం రాగానుబంధం కదాచిత్కాలాంతరేపి న విముంచతి - సంసర్గజా దోషగుణా భవంతీత్యేతన్మృషేతి భావః- అథవా రాగో మాత్సర్యం॥ ని॥ రాగోనురాగే మాత్సర్య ఇతి విశ్వః - తేన అనుబంధః దోషోత్పాదనం॥ ని॥ అనుబంధః ప్రకృత్యాదౌ దోషోత్పాదన రేశ్వర ఇతి విశ్వః॥ అన్యోవ్యర్థః ॥ అవదాతానాం శుభ్రాణాం॥ ని॥ అవదాతస్సితే గౌర ఇత్యమరః- ద్విజానాం దంతానాం॥ ని॥ దంతవిప్రాండజా ద్విజా ఇత్యమరః - సవిధే సదా వసన్నపి

అధరః ఓష్ఠః కదాచిదపి రాగేణ రక్తిమ్నా అనుబంధం న విముంచతి - తత్తస్య స్వాభావికమిత్యర్థః ॥ ౬

అలకాశ్చ ఖలాశ్చైవ మూర్ధ్ని భీరుజనైర్ధృతాః ।
ఉపర్యుపరి సంతారేప్యావిష్కుర్వంతి వక్రతాం ॥ ౭

భీరూణాం స్త్రీణాం జనైః మూర్ధ్ని ధృతాః అలకాః చూర్ణకుంతలాః ఉపర్యుపరి సంతారేపి - తైలాదినేతి శేషః - వక్రతాం అనృజుత్వం ఆవిష్కుర్వంతి ॥ ఖలాః దుర్జనాః భీరూణాం భయశీలానాం జనైః మూర్ధ్ని ధృతా అపి ఉపర్యుపరి సంతారేపి - ధనాదిభిరితి శేషః - వక్రతాం దౌర్జన్యలక్షణం ఆవిష్కుర్వంతి ప్రకటీకుర్వతే - ఉపర్యుపరీతి నిత్యవీప్సయోరితి ద్విర్భావః ॥ ౭

గుణానార్తింపరాంనీత్వా ధనినో ధన్వినో యథా ।
ఘ్నంతి హృదయం దృష్ట్వా విదుషాం విద్విషామివ ॥ ౮

గుణానితి ॥ ధనినః ధనవంతః పురుషాః దృప్తాః ఉద్ధతాస్సంతః గుణాన్ అమానిత్వాదీన్ పరాముత్కృష్టాం ఆర్తిం పీడాం నీత్వా - గుణాన్ దోషీకృత్యేత్యర్థః ॥ ని॥ ఆర్తిః పీడా ధనుష్కోట్యోరిత్యుభయత్రాప్యమరః - గత్యర్థత్వాన్నయతేర్ద్వికర్మకత్వం - తేషాం విదుషాం హృదయం మనః నిఘ్నంతి క్లేశయంతి - కథం, ధన్వినో యోధా ధానుష్కా ఇవ - ధన్వన్మబ్రస్యపి వ్రీహ్యాదిత్వాదినిప్రత్యయః - ధన్వీతి వ్రీహ్యాదిషు పాఠాదితి వామనః ॥ తే దృప్తాః రణలాభాద్గర్విష్ఠాస్సంతః - దృపహర్షమోహనయోరిత్య

ష్ఠాద్ధాతోః కర్తరి నిష్ఠా - గుణాః మౌర్వ్యః॥ ని॥ మౌర్వీ జ్యా శింజినీ గుణ ఇత్యమరః - పరాముత్తరాం ఆర్తిం ధనుష్కోటిం నీత్వా ప్రాప్య విద్విషాం హృదయం వక్షో నిఘ్నంతి విధ్యంతి॥

కృపాణేన కథంకారం కృపణస్సహ గణ్యతే। పరే
షాం దానసమయే యస్స్వకోశం విముంచతి॥

కృపాణేనేతి॥ కృపణః లోభీ కృపాణేన కరవాలేన సహ॥ ని॥ కరవాలః కృపాణవదిత్యమరః - కథంకారం - కథమిత్యర్థః - అన్యథైవమిత్యాదినా కరోతేర్ణముల్ప్రత్యయః - గణ్యతే కథ్యతే - కృపణస్య కృపాణేన సామ్యాభిధానమనుచితమిత్యర్థః - తత్ర హేతుమాహ - యః కృపాణః పరేషాం శత్రూణాం దానస్య విదారణస్య సమయే కాలే స్వస్య కోశం పిధానం విముంచతి॥ ని॥ కోశో(స్త్రీ)కుడ్మలే ఖడ్గపిధానేర్థౌఘదివ్యయోరిత్యమరః - కృపణోఽపి పరేషామర్థినాం దానస్య వితరణస్య సమయే కాలే స్వస్య కోశమర్థౌఘం న విముంచతీతి కృపాణాదపి కృపణస్య నికృష్టత్వమితి ధ్వనిః॥

మూర్ఖాశ్చ ముకురాశ్చైవ భృశం భూత్యవలేపినః।
పరేషాం నరూపాణి విపర్యాసేన గృహ్ణతే॥ ౧౦

మూర్ఖా ఇతి॥ మూర్ఖాః అజ్ఞాః భృశమత్యర్థం భూత్యా సంపదా అవలేపః గర్వః యేషాం తే తథోక్తాస్సంతః॥ ని॥ భూతిర్భస్మని సంపదిత్యమరః - పరేషాం రూపాణి స్వ

భావాః॥ ని॥ రూపం స్వభావే సౌందర్యే చాకారశ్లోకయో
రపీత్యమరః- విపర్యాసేన వైపరీత్యేన గృహ్ణాతేననుజానం
త్యేవ- ననుశబ్దో౽వధారణే॥ ముకురాశ్చ భృశం భూత్వాభ
స్మనా అవలేపో మదర్ఛనం యేషాం తే తథోక్తాస్సంతః॥ ని॥ అ
వలేపస్తు గర్వే స్యాల్లేపనే దూషణేపి చేతి విశ్వః- పరేషాం
రూపాణ్యాకారాన్ విపర్యాసేన విపరీతత్వేన గృహ్ణాతేన
నుగృహ్ణంత్యేవ- ఆత్మనేపదేష్వనత ఇతి ఝస్యాదాదేశః॥

మధువ్రతాశ్చ మూర్ఖాశ్చ రజసా రూక్షతాంగతాః।
నిత్యమాక్రమ్య గృహ్ణంతి సారం సుమనసాం ముఖాత్॥

మధువ్రతా ఇతి॥ మధువ్రతాః భృంగాః రజసా పుష్ప
పరాగేణ రూక్షతామస్నిగ్ధతాం గతాః ప్రాప్తాః నిత్యం ప్ర
త్యహం- ఆక్రమ్య అధిష్ఠాయ- విభక్తిపరిణామేన సుమన
స ఇతి యోజ్యం- సుమనసాం పుష్పాణాం॥ ని॥ స్త్రియస్సుమ
నసః పుష్పమిత్యమరకోశే- ముఖాదగ్రాత్ సారం స్థిరాం
శభూతం మకరందం॥ ని॥ సారో బలే స్థిరాంశే చ న్యాయ్యే క్లీ
బం వరే త్రిష్విత్యమరః- గృహ్ణంతి స్వీకుర్వతే॥ మూర్ఖా
శ్చ రజసా రజోగుణేన- గర్వేణేతి యావత్- రూక్షతామ
స్నేహార్ద్రతాం గతాస్సంతః నిత్యం సుమనసం ఆక్రమ్యాక్షి
ప్య తేషాం సుమనసాం విదుషాం ముఖాత్ ముఖసకాశాత్
సారం సారభూతం అర్థజాతం గృహ్ణంతి జానతే॥ ౧౧

ద్విజేంద్రోపి కళాఢ్యోపి కామచారీ భవంత్సదా। ని
త్యం నిమజ్జన్నప్యబ్ధౌ నాంతశ్శుద్ధో భవత్యలం॥ ౧౨

ద్విజేంద్రేతి॥ సదా అనవరతం కామచారీ స్వేచ్ఛాచారీ-ఋషిగా చార ఇతి యావత్-భవాన్ ద్విజేంద్రోఽపి విప్రవరోఽపి కళాఢ్యోఽపి విద్యాసంపన్నోఽపి అనేకశాస్త్రాభిజ్ఞోఽపి నిత్యమబ్ధౌ-ఉపలక్షణమేతత్-సముద్రనదీప్రభృతిషు నిమజ్జన్నపి అంతశ్చిత్తే అలమత్యర్థం శుద్ధశ్శుద్ధిర్న భవతీతి అంతరశుద్ధేరంతరంగత్వేన బలీయస్త్వాదితి భావః॥ అన్యోఽప్యర్థః॥ కామచారీ అప్రతిహతగతిః భవాన్ కళాభిః షోడశభిః ఆఢ్యోఽపి-సంపూర్ణకిరణోఽపీత్యర్థః- పౌర్ణమాసాదియాగహేతుతయా ద్విజానాం బ్రాహ్మణానాం ఇంద్రోఽధిపతిః ద్విజేంద్రశ్చంద్రమాః-సోమోఽస్మాకం బ్రాహ్మణానాగ్ం రాజేతి శ్రుతిః- నిత్యమబ్ధౌ సముద్రే నిమజ్జన్నపి-అస్తమయ ఇతి శేషః- అంతర్మధ్యే శుద్ధిః విమలో న భవతి - కళంకిత్వాత్తస్యేతి భావః॥ ౧౨

మహాప్రభంజనం ప్రాప్య స్వాంతేషు కలుషీకృతాః।
ప్రతికూలం విచేష్టంతే నీచాః కేపి జడాశయాః॥ ౧౩

మహాప్రభమితి॥ జడాశయాః మందబుద్ధయః నీచాః మహాప్రభం తేజస్వినం- ఆన్మహత ఇత్యాత్వం-జనం రాజాదికం ప్రాప్యాభిగమ్య స్వాంతేషు మనస్సు॥ ని॥ స్వాంతం హృన్మానసం మనః ఇత్యమరః- కలుషీకృతాః అకలుషాః కలుషాః సంపద్యమానాః కృతాః కలుషీకృతాః-పాపబుద్ధిమంత ఇత్యర్థః-అభూతతద్భావే చ్విః॥ ని॥ కలుషంత్వావిలైనసోరితి విశ్వః- ప్రతికూలం అననుకూలం యథా తథా

విచేష్టంతే-వ్యాప్నువంతీతియావత్॥అన్యోఽప్యర్థః॥ నీచాఃస్వల్పాః కేపిజలాశయాః జలాధారాః తటాకాదయః ని॥జలాశయో జలాధార ఇత్యమరః- మహాప్రభంజనం మహాంతం వాయుం॥ ని॥ పవనపవమానప్రభంజనా ఇత్యమరః- ప్రాప్య స్వాంతేషు స్వమధ్యేషు కలుషీకృతాః ఆవిలాః సన్తః కూలం రోధః కర్మప్రతిలక్షీకృత్య విచేష్టంతే వ్యాప్నువంతి- ఆగచ్ఛంతీతియావత్॥ ౧౩

దత్వా వారం జనాయ స్వం దిక్షు గర్జంతి యే ముహుః॥
తాను త్సేకవతః ప్రాప్య నందంతి నవనీపకాః॥ ౧౪

దత్వేతి॥ యే-దాతార ఇత్యర్థః-దిక్షు స్థితాయ జనాయ యాచకవర్గాయ అవారం అనివారితం యథాతథా స్వం ధనం దత్వా- స్వశబ్దస్యార్థచాతుర్విధ్యం- ఆత్మాత్మీయజ్ఞాతిధనవాచీ స్వశబ్ద ఇతి కాశికాః- ముహుః గర్జంతి భర్త్సయంతి-ఉత్సేకో గర్వః తద్వతః తాన్ దాతౄన్ ప్రాప్య అభిగమ్య వనీపకాః యాచకాః నన్దంతి సంతుష్యంతి - అపిన యస్య ప్రీతిహేతుత్వాదితి భావః॥ అన్యోఽప్యర్థః యే- మేఘా ఇత్యర్థః - జనాయ లోకాయ ప్రాణనాయ స్వం స్వకీయం వారం వారి దత్వా అభివృష్య దిక్షు ముహుః గర్జంతి ధ్వనంతి-ఉత్సేకవతః ఉత్సేకః సేచనం- వృష్టిరితియావత్-తద్వతో మేఘాన్ ప్రాప్య నవనీపకాః నూతనకదంబవృక్షాః-నవశబ్దో త్రాతంత్రః-నందంతి హృష్యంతి,కుసుమితా భవంతీతియావత్,వర్షాసు ఖలు నీపః కుసుమితో భవతి

నిత్యం సాక్షిగతస్యాపి దుర్జనస్యాంజనస్య చ।నలక్ష
యితుమాకారశ్శక్యస్తస్యానుప్రవేశతః॥ ౧౫

నిత్యమితి॥ నిత్యం అక్షిగతస్య దృష్టివిషయస్య - దృష్ట
స్యాపీతియావత్ - అథవా అక్షిగతస్య ద్వేష్యస్య ॥ ని॥ ద్వే
ష్యస్త్వక్షిగత ఇత్యమరః - దుర్జనస్య ఆకారః ఆకృతిః వ్యా
పారో వా స్వేనవ్యాపనేన అనుప్రవేశతో హేతోః లక్షయితుం
ద్వేష్యస్య స్వలక్షికేతుర్ణాం న శక్యః - అథవా స్వస్మిన్ స్వకీ
యే జనే అనుప్రవేశతో లక్షయితుం ద్రష్టుం న శక్యతే ॥ అ
న్యోఽప్యర్థః॥ నిత్యం అక్షిగతస్య (స్త్రీ)ణాం నయనగతస్య అం
జనస్య కజ్జలస్య ఆకారః స్వరూపం స్వయోః స్వకీయయోః
నేత్రయోః అనుప్రవేశతో హేతోః లక్షయితుం దర్శయి
తుం న శక్య ఇతి - తత్తస్య స్వాభావికమిత్యర్థః॥ ౧౫

లక్షయిత్వైవ లుబ్ధేశాః కించిద్రూపం భయాపహం।
మార్గణానాం ప్రవర్తంతే త్వేషాయానపరాధినాం॥

లక్షయిత్వేతి॥ లుబ్ధేశాః లోభినః ప్రభవః మార్గణానాము
గ్ధినాం భయాపహం భయం దారిద్ర్యభయం అపహం
తీతి తథోక్తం రూపం సౌమ్యమాకారం స్వభావం వా కిం
చిల్లక్షయిత్వా దర్శయిత్వా - ఏవకారోఽప్యర్థః అనపరా
ధినాం మనసః సంతోషశీలానాం అదుష్టానాం వా మార్గణానాం
యాచకానాం త్వేషాయ నిరసనాయ ప్రవర్తంతే ఉద్యు
జ్యంతే॥ అన్యోఽప్యర్థః॥ లుబ్ధేశాః మృగయువర్యాః॥ ని॥ వ్యాధ
ర్లుబ్ధకశ్చ స ఇత్యమరః - భయాపహం కించిద్రూపం

సంఛన్నాంలక్షయిత్వా దర్శయిత్వా-మృగేభ్య ఇతి శేషః-అ
నపరాధినాంలక్ష్చేఛదినాంమార్గణానాంశరాణాం॥ని॥క
లంబమార్గణశరా ఇత్యమరః-ఝేపాయమోచనాయప్ర
వర్తంతే మృగాః ప్రతీతి శేషః॥ ౧౬

సీతోప్యభ్యంతరత్వేనజనైః ప్రాణసమానతాం। ఖ
లోవాయురివారూపోమద్గ్రిహస్పర్శనంవినా॥౧౭

సీతఇతి॥అభ్యంతరత్వేనాంతర్వర్తిత్వేన హేతునాజనై
స్సాధుభిః ప్రాణసమానతాంప్రాణేనసమానతాంసీతో
పి-ఆప్తత్వేనాంగీకృతోపీత్యర్థః - ఖలోదుర్జనః స్పర్శనంవి
నావితరణేనవినాఅరూపఃదుస్స్వభావోభవతి-కథం,వాయు
రివ॥సోపిజనైఃప్రాణిభిఃప్రాణతాంప్రాణవాయుతాంస
మానతాంసమానవాయుతాంచసీతోపి అరూపోనీరూపః
స్పర్శనంవినా స్పర్శనగుణం విహాయమద్గ్రిహాఃగృహీతుమ
శక్యోభవతి-నీరూపస్పర్శవాన్ మరుదితి తార్కికపక్షః- దు
ర్గ్రిహా ఇతి ఈపత్సుప్రపీత్యాదినాఖల్ప్రత్యయః॥ ౧౭

ప్రియార్థత్వేష్ణామాపాద్యవిప్రలంభేనభావయన్।వి
నాపివిగ్రహంలోకానాక్రమవద్బాధతేఖలః॥ ౧౮

ప్రియార్థేతి॥ఖలోదుర్జనః॥ని॥పిశునోదుర్జనః ఖలఇత్య
మరః-విగ్రహంవినాపికలహేనవినాపి ప్రియార్థత్వేష్ణాం
అభీష్టధనాదివాంఛాం ఆపాద్య జనయిత్వా విప్రలంభేన
విసంవాదేన॥ ని॥ విప్రలంభోవిసంవాదఇత్యమరః- అథ
ప్రలంభేనవంచనయా లోకాన్ సాధుజనాన్ భవ

యత్నాన్ క్లేశయన్ బాధతే-కథం, కామవత్ మన్మథ ఇవ ॥ సో
ఽపి విగ్రహం వినాస్వయమశరీరోఽపి ప్రియార్థతృష్ణాం ప్రి
యతమాప్రయోజనాకాంక్షాం ఆపాద్య విప్రలంభేనవి
రహేణ ఖేదయన్సంతాపయన్ లోకాన్ కాముకజనాన్
బాధతే॥ ౧౭

పురుషా వివరం ప్రాప్య కేఽప్యలక్షితసంభవాః। దూ
షయంతి మహావంశాన్ముఖతీక్ష్ణా ఘుణా ఇవ॥ ౧౯

పురుషా ఇతి ॥ అలక్షితః అజ్ఞాతః సంభవః ఉత్పత్తి
స్థానం యేషాం తే తథోక్తాః-అకులీనా ఇత్యర్థః - కేఽపి పురు
షాః వివరం ఛిద్రం - దోషలేశమిత్యర్థః - తత్ప్రాప్య
ఛిద్రమన్విష్యేతి యావత్ - మహావంశాన్ సత్కులీనాన్ కు
లేషు జనాన్ ముఖతీక్ష్ణాః కటుతరవచనాస్సంతః దూష
యంతి నిందంతి - కథం, ఘుణా ఇవ ఘుణవిశేషా ఇవ॥ తేఽపి
అలక్షితసంభవా అజ్ఞాతజన్మానః ముఖతీక్ష్ణాః నిశితము
ఖాః వివరం ఛిద్రం ప్రాప్య మహావంశాన్ మహతో వే
ణూన్ దూషయంతీత్యర్థః యంతి - వేణూనాం దూష
ణం నామ స్పృహాదికమర్గస్వసహత్వం॥ ౧౯

అదాక్షిణ్యా కతీవోగ్రాః పవనా ఇవ దుర్జనాః। గు
ణానపి ప్రతిఘ్నం ప్రసూనం తేఽక్షమాభృతః॥ ౨౦

అదాక్షిణ్యా ఇతి। దుర్జనాః దక్షిణస్సరళః-ఋ
జురితియావత్ - తస్య భావో దాక్షిణ్యం॥ వి॥ దక్షిణస్సర
ళోదారపరచ్ఛందానువర్తిష్వితి విశ్వః - తదభావాద్ధ

తా॥ అతీవాత్యంతం ఉగ్రాః అసహ్యాః క్షమాభృతః క్షమాశాలినః గురూనపి ఆచార్యానపి ప్రతిక్షేప్తుం నిందితుం ప్రయతంతే-వృద్ధోహాన్యాద్గురూనపీతిన్యాయః॥ దక్షిణః ఖలుపవమానోమృదుర్వాతి తదభావాత్ గురూన్ బృహతః క్షమాభృతః పర్వతానపి ప్రతిక్షేప్తుమున్మూలయితుం ప్రయతంతే॥ ౨౦

దుర్జ్ఞానైశ్చద్విరేఫైశ్చమలినైస్సుమనోగణః ।
ఆత్తగంధోపిసహజంమార్దవంనవిముంచతి ॥ ౨౧

దుర్జ్ఞానైరితి॥ మలినైః పాపెనమలీమసైః-జ్యోత్స్నాతమిస్రేత్యాదినా మలినశబ్దస్సాధుః - దుర్జ్ఞానైః దుష్టజ్ఞానైః- అథవా దుశ్శబ్దః ఈషదర్థే- కించిజ్జ్ఞానైః పురుషైః ఆత్తగంధోపి తిరస్కృతోపి॥ని॥ ఆత్తగంధోభిభూతస్స్యాదిత్యమరః- సుమనోగణః విద్వత్సమూహః సహజం స్వాభావికం మార్దవం మృదుచిత్తతాం- కృపాళుత్వామితియావత్- నవిముంచతి నత్యజతి॥ మలినైర్నీలైర్ద్విరేఫైః - ద్వౌరేఫౌ భ్రమరశబ్దగతౌ యేషాంత ఇతి శబ్దధర్మేణార్థస్యవ్యపదేశః- భృంగైరాత్తగంధోపి స్వీకృతపరిమళోపి సుమనోగణః పుష్పనికరః సహజం నైజం మార్దవం నఖచ్ఛేద్యతాం నవిముంచతి- తత్తస్యస్వాభావికోగుణః॥ ౨౧

గంభీరంచప్రసన్నంచవధనినోమానసంమహత్ ।
ద్విజానాముపకారాయశుచీనాంకేననిర్మితం॥ ౨౨

గంభీరమితి॥ గంభీరం - గాంభీర్యవచ్చాపలాది దోషరహితమిత్యర్థః- ప్రసన్నంక్రోధాదివిరహితంఅతపవమహాత్ అనుపమానం ధనినోధనవతఃపురుషస్యసంబంధి మానసంమనః - ప్రజ్ఞాదిపాఠాన్మనశ్శబ్దస్యస్వార్థేణ్ ప్రత్యయః - శుచీనాంమనః కర్మభ్యాంశుద్ధానాం ద్విజానాంవిప్రాణాం ఉపకారాయ దానలక్షణాయ కేనపురుషేణ- యద్వా, కేనబ్రహ్మణా నిర్మితం సృష్టం॥ని॥ కోబ్రహ్మాత్మానిలార్కేషు ఇతివిశ్వః- పాత్ర వ్యయస్యదుర్లభత్వాదితిభావః॥ అన్యోప్యర్థః॥ ధనినః కుబేరస్యసంబంధి గంభీరంపూర్ణం- అగాధమితియావత్॥ ని॥ నిమ్నంగభీరంగంభీరముత్తానంతద్విపర్యయఇత్యమరః - ప్రసన్నంవర్షాద్యకలుషం మహద్విశాలం మానసంమానసాఖ్యంసరః శుచీనాంశుభ్రాణాంద్విజానాంపక్షిణాం- హంసానామితియావత్॥ని॥దంతవిప్రాండజాద్విజాః, శుక్లశుభ్రశుచిశ్వేతేత్యుభయత్రాప్యమరః - ఉపకారాయఆశ్రయలక్షణాయ కేనవాపురుషేణ బ్రహ్మణావానిర్మితం - వర్షాసుహంసాఃఖలుమానసేవసంతి॥ ౨౨

గుణినోవృత్తవిమలామహావంశప్రసూతయః।ము
క్తామయాఃప్రకాశంతేనరామహారాఇవోజ్జ్వలాః॥

గుణినఇతి॥ గుణినః గుణాఃవినయాదిగుణాః తైస్సంపన్నాః వృత్తంచరిత్రం- సదాచారఇతియావత్-

తేనవిమలాః వృత్తాః మహావంశప్రసూతయః సత్కుల

లోద్భూతాఃనరాః ముక్తామయాఃవ్యాధిరహితాః అత

ఏవోజ్జ్వలాఃవిరాజమానదేహాస్సంతఃప్రకాశంతెఅధికం

శోభంతే కథం, హారాఇవముక్తాదామానీవ ॥ తేపిపు

ణినఃతంతుమంతః-సూత్రపోషితాఇత్యర్థః- వృత్తాశ్చతే

విమలాశ్చతేతథోక్తాః- వర్తులాలానిర్మలాశ్చేత్యర్థః-

మహావంశప్రసూతయఃమహావేణుసంభూతాః - తదు

క్తం ॥ కరీంద్రజీమూతవరాహశంఖమత్స్యాహిశుక్త్యు

ద్భవవేణుజాని। ముక్తాఫలానిప్రథితానిలోకేతేషాంచశు

క్త్యుద్భవమేవభూరీతి-ముక్తామయాఃమౌక్తికప్రచురాఃఅ

తఏవోజ్జ్వలాస్సంతఃప్రకాశంతె॥ ౨౩

సాధుసంతానభాజో యె సంతస్సంశ్రితనందనాః।

నతేముంచంతిపంచత్వే ప్యౌదార్యంస్వదుర్గమా ఇవ

సాధ్వితి ॥ సాధుప్రశస్తంసంతానంకులంభజంతీ

తిసాధుసంతానభాజఃసత్కులోద్భూతాః- అథవా సా

ధుసంతానభాజఃసత్పుత్రభాజః- భజోణ్విరితిణ్విప్రత్య

యః- అ... శ్రితనందనాః ఆశ్రితసంతోషాః - ని

త్యంసంతుష్టాఇతియావత్ - యేసంతఃసజ్జనాస్సంతి- తే

సంతఃపంచత్వేఅత్యయె- మరణకాలఇతియావత్ ॥ ని॥

స్యాత్పంచతా కాలధర్మోదిష్టాంతఃప్రళయోత్యయ ఇత్య

మరః- ఔదార్యంమహత్త్వంవా ॥ ని॥ ఉదారోదాతృమ

హతోరిత్యమరః - నముంచంతినత్యజంతి-అమోచనస్యని

ఖిలపార్థితుఖ్యాపేతుత్వాదితిభావః - కథం, స్వమక్షిణా ఇవ దేవతరవ ఇవ॥ తేపి సాధుం ప్రశస్తం సంతానం సంతానాఖ్యం తేషుస్వతమంతరుంభజంతీతి లితథోక్తాః-సంతానాఖ్యతరుసహితా ఇత్యర్థః- సంశ్రితనందనాఃఆశ్రితనందననాఖ్యవనాః తేస్వదుర్క్షమాః పంచానాంపంచసంఖ్యాకానాంభావఃపంచత్వంతస్మిన్నపి - స్వయంపంచాపీత్యర్థః- ఔదార్యంఅభిలషితార్థప్రదత్వంనముంచంతీతి- తత్తేషాంస్వాభావికోగుణఇతిభావః॥ ౨౭

స్వయంఛేదముపేత్యాపిపరానామోదయంతియే।
భద్రశ్రియస్తేజాయంతేస్వగోత్రస్యప్రసిద్ధయే॥

స్వయమితి ॥ యేపురుషాఃస్వయంఛేదంనాశంఉపేత్యాపి- పరైరితిశేషః - పరానన్యానామోదయంతి- తేపురుషాఃభద్రశ్రియఃప్రశస్తసంపదోజాయంతే- కించస్వగోత్రస్యస్వకులస్యప్రసిద్ధయేఖ్యాతయేచభవంతి॥ అన్యోప్యర్థః ॥ యేతరవః ఛేదంఖండంఛేదత్వంవా ఉపేత్యాపిపరానామోదయంతిఆమోదవతఃకుర్వంతి- అతిసౌరభవతఃకుర్వంతీతియావత్ - ఆమోదశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లట్- తేభద్రశ్రియఃచందనతరవః॥ ని॥భద్రశ్రీశ్చందనోస్త్రియామిత్యమరః - స్వగోత్రస్యమలయాచలస్యప్రసిద్ధయేజాయంతేసంపద్యంతే॥ ని॥గోత్రంనామ్నికులేచలఇతివిశ్వః॥ ౨౮

కర్ణలంఘిగుణోత్కర్షా వదాన్యా ధన్వినో యథా ।
నిష్ఫలాన్న విముంచంతి మార్గణాన్ సంగరే స్థితాః ॥

కర్ణేతి ॥ కర్ణలంఘిగుణోత్కర్షాః శ్రవణప్రాపివినయాధిక్యాః వదాన్యాః బహుప్రదాః పురుషాః ॥ ని॥ స్యుర్వదాన్యస్థూలలక్ష్యదానశౌండా బహుప్రద ఇత్యమరః- సంగరే ప్రతిజ్ఞాయాం స్థితాః- కృతప్రతిజ్ఞా ఇత్యర్థః- ని॥ ప్రతిజ్ఞాజిసంవిదాపత్సు సంగర ఇత్యమరః - మార్గణాన్ అర్థిజనాన్ నిష్ఫలాన్ నిర్ధనాన్ నవిముంచంతి న ప్రేషయంతి- కథం, ధన్వినో యథా ధానుష్కా ఇవ- యథాశబ్దస్సాదృశ్యవాచకశబ్దపర్యాయ ఇతి దండీ ॥ తేపి కర్ణలంఘిగుణోత్కర్షాః ఆకర్ణాకృష్టమౌర్వీకాః సంగరే యుద్ధే స్థితాః మార్గణాన్ బాణాన్ నిష్ఫలాన్ నిశ్శల్యాన్ నవిముంచంతి - నిశ్శల్యశరమోచనస్యాకించిత్కరత్వాదితి భావః॥ ౨౫

ముంచంతశ్చాపలరుచిం యేస్థితాః పావనే పథి । ఘ
నా ఇవార్ద్రహృదయాః ప్రథంతే తే దిగంతరే ॥ ౨౬

ముంచంత ఇతి ॥ యే పురుషాః చాపలే రుచిమభిలాషం ముంచంతః- చాపలదోషరహితా ఇత్యర్థః- పావనే శుద్ధే పథి స్థితాః- సదాచారనిష్ఠా ఇత్యర్థః- ఆర్ద్రం కృపారసభరితం హృదయం మనః యేషాం తే తథోక్తాః ఏవంవిధాస్తే పురుషాః దిగంతరే ప్రథంతే ప్రఖ్యాతా భవంతి- కథం, ఘనాః జీమూతా ఇవ ॥ తేపి చాపలాం వైద్యుతీం రుచిం కాం

తిం ముంచంతః॥ ని॥ తటిత్సౌదామినీ విద్యుచ్చంచలా చపలా
పి చేత్యమరః - పావనే మారుతే పథి గగనే స్థితాః అర్ధ్రిహ్వా
దయాః - జలభరితా ఇత్యర్థః - దిగంతరే - ఏకవచనమతం
త్రం, దిగంతరేషు ప్రథంతే వ్యాప్నువంతి - వర్షాస్వితి శేషః॥

ఉదయం ప్రాప్య తీక్ష్ణత్వాద్దుష్ప్రేక్ష్యత్వముపే
యివాన్। ప్రాంతికే వసుమత్తో న సహమానీ నిషీదతి॥

ఉదయమితి॥ మానీ అభిమానీ పురుషః కర్తా ఉదయ
మైశ్వర్యలక్షణం. ప్రాప్యాభిగమ్య తీక్ష్ణత్వాత్ క్రూర
త్వాద్ధేతోః దుష్ప్రేక్ష్యత్వం ద్రష్టుమశక్యత్వం ఉపేయి
వః ప్రాప్తవతః వసుమతః ధనవతః॥ ని॥ వసుర్మయూఖాగ్ని
ధనాదిష్వితి విశ్వః - ప్రాంతికే చరణసమీపే న నిషీదతి
నోపవిశతి - మానధనయోర్మానస్య దుస్త్యజత్వాదితి భావః॥
అన్యోప్యర్థః॥ ఉదయముదయాచలం ప్రాప్య తీక్ష్ణత్వా
త్తీక్ష్ణకరత్వాద్ధేతోః దుష్ప్రేక్ష్యత్వం ద్రష్టుమశక్యత్వం
ఉపేయుషః వసుమతః భానుమతః - సూర్యస్యేత్యర్థః - ప్రా
ంతికే కిరణసమీపే॥ ని॥ పాదా రశ్మ్యంఘ్రితుర్యాంశా
ఇత్యమరః - హిమానీ హిమసంహతిః కర్త్రీ - ఇంద్రవరుణే
త్యాదినా జీష్ ప్రత్యయః - ఆనుగాగమశ్చ - న నిషీదతి న తిష్ఠ
తి - ఉదితే సూర్యే హిమం నశ్యతీత్యర్థః॥ ౨౭

ఆసాద్య మందరాగో౽పి భుజంగే నాతిసంగమం। త
ద్భోగాస్త్రుభిర్మనస్తాపం ప్రాప్నోతి విషమం తతః॥

ఆసాద్యేతి॥ మందో రాగో యస్య స తథోక్తః - విర

క్త్వాపీత్యర్థః-భుజంగేనవిటేనసహ॥ ని ॥ వేశ్యాపతిర్భుజంగస్స్యాత్ నిర్దిష్టః పల్లవికోవిట ఇత్యమరః-అతిసంగం అత్యంతసంబంధం ప్రాప్య తస్యవిటస్యభోగాద్విషయానుభవాత్ భ్రమణ ఏవమాచరణీయమితిభ్రాంతస్సన్ తతః భ్రమణానంతరం విషమం దుస్సహం కష్టం కృచ్ఛ్రం- నరకాదిక్లేశమితి యావత్ -ప్రాప్నోతి- వినశ్యతియద్విమనస్సంగాదితి భావః॥ అన్యోన్యార్థః॥ తతః విస్తృతః-ఉన్నత ఇత్యర్థః- మందర ఇత్యగః మందరపర్వతః॥ ని॥ శైలవృక్షౌ నగావగావిత్యమరః - భుజంగేన వాసుకినా అతిసంగమం వేష్టనం ఆసాద్య-క్షీరోదధిమథనసమయ ఇతి భావః- తస్య భోగాత్ కాయాత్॥ ని ॥ భోగస్సుఖే స్త్ర్యాదిభృతావహేశ్చ ఫణకాయయోరిత్యమరః - భ్రమణ ఘూర్ణమానః కష్టంగహనం- కృచ్ఛ్రగహనయోః కష ఇతీట్ ప్రతిషేధః- విషమం పాతాళరూపం గహనం ప్రాప్నోతి- అత్ర లక్ష్మదేశో తంత్రః-ప్రాప్త ఇత్యర్థః-అబ్ధిమథనకాలే మందరః పాతాళం ప్రవిశ దితి పూరాణోక్తిః॥ ౨౯

జలాశయస్య హృదయే కామస్సోమ ఇవోదితః। బ
హిఃక్షిలుతః పాః ప్రాప్తః క్షయం యాతి నభోగతః॥

జలేతి॥ జడాశయస్య మందబుద్ధేః- అజ్ఞస్యేతి యావత్ -హృదయే మనసి ఉత్పన్నః కామః విషయాభిలాషః బహిః బహుళాః ద్వారతో గుణవచనాదితి శిష్ప్రత్యయః-తుషాః రాత్రీః ప్రాప్తోపి బహుదివసానుభూతోపి భోగతః అ

నభవాద్ధితోఃతుయం నాశం నయాతి-నజాతుకామఃకా
మానాముపభోగేన శామ్యతీతిభావః-కథం, సోమశ్చంద్ర
మాఇవ, సో౽పిజలాశయస్యసముద్రస్య హృదయమధ్యే
ఉదితః నభః గగనం గతః నభోగతః బహ్వీః తుపాః ప్రాప్తో
పి- బహ్వీః పూర్ణాత్రిషుప్రకాశమానో౽పీత్యర్థః- తుయం
కళాహీనత్వం యాతి-కృష్ణపక్ష ఇతి శేషః॥ ౩౦

క్షీణస్నేహాన్నిశాంతేషు ముంచంస్త్వం జన
సంహతిం। ఆత్మన్యాస్తే రుచిర్యోగీనిర్వాణంయా
తిదీపవత్॥ ౩౧

క్షీణేతి ॥ నిశాంతేషు బహువచనసామర్థ్యాత్
గృహాదిషు-యథాహ భగవాన్ పాణినిః- అర్ధర్చాః పుం
సి చేతి॥ని॥ నిశాంతవస్త్యసదనభవనాగారమందిర మిత్య
మరః॥ క్షీణస్నేహః మమతారహితః స్వాం స్వకీయాం జన
సంహతిం పుత్రాదివర్గం ముంచన్ సంత్యజన్- అన్యథా
మత్యజన్ సంసారస్యేతి భావః- ఆత్మని పరస్మిన్ వస్తు
ని ఆస్తే రుచిః స్వకృతప్రీతిరితి యోగీ ధ్యాననిష్ఠః॥ ని॥ యో
గస్సన్నహనోపాయధ్యానసంగతియుక్తిష్విత్యమరః- ని
ర్వాణం మోక్షం యాతి॥ని॥ నిర్వాణం నిర్వృతౌ మోక్షే వి
నాశే గజమజ్జన ఇతి విశ్వః- కథం, దీపవత్ దీప ఇవ- తేనతు
ల్యమిత్యాదినా వతిః। సో౽పి నిశాంతేషు రాత్య్రవసానేషు
క్షీణస్నేహా నష్టతైలః॥ ని॥ తైలేచ సౌహృదే స్నేహ ఇ
తి కోశః- స్వాం జనసంహతిం స్వస్యకజ్జలసమూహాం ముం

చ॥ ఆత్మని స్వస్మిన్నేవ ఆస్తరుచిస్సంకుచిత తేజాస్సకాని ర్వాణం నాశం యాతి తైలక్షయాద్దీపో వినశ్యతి॥ ౩౧

ప్రకృష్టజాతరూపశ్రీర్మానేన చ మహత్తరః। ఏక ఏవ మహాఘేషు భవేత్సర్వోత్తరో భువి॥ ౩౨

ప్రకృష్టేతి। ప్రకృష్టమధికం జాతా ఉత్పన్నా రూపస్య స్వభావస్య సౌందర్యస్య వా శ్రీశ్శోభా యస్య స తథోక్తః॥ ని॥ రూపం స్వభావే సౌందర్య ఇతి విశ్వః-జాతం జన్మ-భావే క్తః-ప్రకృష్టా జాతరూపయోశ్శ్రీర్యస్య స తథోక్తః-మానేన అభిమానేన మహత్తరః-మహాభిమానవానిత్యర్థః, ఏవం విధః ఏకః పురుషః-న తు బహవః- భువి భూమౌ మహాఘేషు పూజ్యతమేషు॥ ని॥ మూల్యే పూజావిధావర్ఘ ఇత్యమరః- సర్వోత్తరః సర్వోత్కృష్టో భవేత్ - గుణాః పూజాస్థానమితి భావః। అన్యోప్యర్థః॥ ప్రకృష్టా జాతరూపస్య కాంచనస్య శ్రీశ్శోభా యస్య స తథోక్తః మానేన పరిమాణేన మహత్తరః- మహత్పరిమాణ ఇత్యర్థః- ఏక ఏవ అలంకారః భుః మహార్ఘేషు మహామూల్యేషు అలంకారేషు మధ్యే సర్వోత్తరః సర్వేభ్యో రజతాదిరచితాలంకారేభ్యోధికః భవేత్॥ ౩౨

నిర్ముక్తభోగశుచితా క్షమయా మూర్ధ్ని సన్నతిః। మహిమాన్నా చాప్యహీనత్వం నహ్యశేషస్య విద్యతే॥

నిర్ముక్తేతి॥ నిర్ముక్తైః నిశ్శేషత్యక్తైః భోగైః స్సంగాదిభిః శుచితా శుద్ధత్వం క్షమయా క్షాంత్యా సహితా మూర్ధ్ని సన్నతిః తితిక్షా-నిరహంకారితా చేత్యర్థః- మహి

మ్నాఅమానిత్వాదిగుణేనఅహీనత్వసంపూర్ణతా-సమ గాభిమానాదిగుణవత్తేతియావత్-ఏతత్సర్వం గుణజాతంఅశేషస్యఅఖిలజనస్యనవిద్యతే- గుణినోదుర్లభా ఇత్యర్థః॥అన్యోన్యవ్యర్థః॥ నిర్ముక్తఃముక్తకంచుకఃసచాసౌభోగశ్చఫణస్తేన శుచితాశుభ్రత్వం క్షమయాభూమ్యామూర్ధ్నాసన్నతిఃనమ్రతా మహిమ్నా భూచారకత్వాదిగుణమహత్త్వేన అహీనాంసర్పాణాంఇనత్వంప్రభుత్వం॥ ని॥ ఇనస్మాన్యైప్రభావిత్యమరః-ఏతత్సర్వమశేషస్యశేషవ్యతిరిక్తస్యనవిద్యతేనాస్తి-విదసత్తాయామితిధాతోర్లైణాదికాల్లట్॥ ౩౩

అమందతరవార్యస్త్రధారాహతమహీభృతః। చిత్రచాపధరావీరావిద్యోతంతేఘనాఇవ॥ ౩౪

అమందతరేతి ॥ అమందతరంతీక్ష్ణతరం వారణస్యభావంవారితచ్ఛతదస్త్రంచతస్యధారాతయాహతాఃమహీభృతఃరాజానోయేషాంతె యద్వా అమందాతీక్ష్ణాతరవారేః ఖడ్గస్యఅస్త్రస్యచధారాతయాహతాఃమహీభృతోరాజానోయేషాంతెతథోక్తాః చిత్రచాపధరాః నానావర్ణధనుర్ధరాః-నానావర్ణరత్నప్రత్యుప్తత్వాచ్చాపానాంచిత్రతా - బంహీయస్యాహవేపి అద్భుతధనుర్ధరాఃవీరాఃశూరాక్రమిణఃవిద్యోతంతేవిరాజంతే-కథం, ఘనామేఘాఇవ॥ తేపిఅమందతరయాఅతిబహుళయా వా

ఝు. ర్యోర్గిజలమేవఅస్త్రంతస్యధారయాప్రవాహేణహతాః ఖా

తాః మహీభృతః పర్వతాస్తైస్తే తథోక్తాః చిత్రచాపధ
రాః ఇంద్రధనుష్మంతః తథాభూతాస్సంతః విరాజంతే॥

నిశాతమసిమూర్ధం దాత్రి కరేణోల్లాసయన్ రి
పోః। కబంధోత్థాపకో రాజా రాజతే జలధేరివ॥ ౩౫

నిశాతమితి॥ నిశాతం తీక్ష్ణం కరేణ హస్తేన ఊర్ధ్వం ధృ
తం అసిమాయుధం దాత్రిక్షోభం॥ని॥ ద్రాక్ష్మం తుసప
దిద్రితమిత్యమరః - ఉల్లాసయన్ చాలయన్ - హస్తాదితి శే
షః - రిపోః - ఏకవచనమతంత్రం - రిపూణామిత్యర్థః - కబం
ధః శిరోరహితః కాయః॥ ని॥ కబంధో(స్త్రీ) క్రియాయుక్త మ
పమూర్ధకళేబరమిత్యమరః - సముత్థాపయతి తథోక్తః - తీక్ష్ణ
తైక్ష్ణ్యం తాదర్థిహీత్యాదినా పుగాగమః - రాజా నృపతిః
రాజతే ప్రకాశతే - రణం శూరోన్నహస్తమ ఇతి భావః - కథం,
జలధేః సముద్రస్య కబంధోత్థాపకః జలసంవర్ధకో రాజా
చంద్రమా ఇవ॥ ని॥ రాజా ప్రజాన్నృపే చంద్రే యక్షే క్ష
త్రియశక్రయోరితి విశ్వః॥ సోపి నిశాతమసి నిశాయాః
కృష్ణపక్షరాత్రేః తమః అంధకారే మూర్ధం వ్యాప్తారా
తమం లోకం పాతి సవర్ణం దాత్రిక్ సపవి - ఉదయసమయ ఏ
వేత్యర్థః - కరేణ కిరణజాలేన ఉల్లాసయన్ సంతోషయన్
రాజతే ప్రకాశతే॥ ౩౫

మణయస్స్వధియాశ్చాపి నిసర్గోదగ్రతేజసః। అంత
ప్రాప్తేన సన్నిర్ఘుక్తా రాజ్ఞాం స్యుర్హృదయంగమాః॥

మణయ ఇతి॥ నిసర్గేణ స్వభావేన ఉదగ్రముత్కృష్ట

తేజః ప్రకాశః యేషాం తే మణయః మరకతాదయః అంతః
మధ్యే తాడితేన దోషేణ నిర్ముక్తాః నిర్దోషాశ్చేత్యర్థః॥ ౯॥
తాడితస్సన్ సర్పభయ దోషయోరితి విశ్వః - రాజ్ఞాం నృపా
ణాం హృదయంగమాః హృద్యాస్స్యుః - గమేస్సుపీతిఖశ్ ప్ర
త్యయః- అరుర్ద్విషదితి ముమాగమః- రాజవల్ల
భ్యా భవేయురిత్యర్థః ॥ సుధియో విద్వాంసోపి నిసర్గ
జడస్యాగ్రం తేజః పరావమానాసహిష్ణుత్వలక్షణం యేషాం
తే తథోక్తాః ॥ అధిక్షేపాద్యసహనం తేజః ప్రాణాత్యయే
పి చేతి తల్లక్షణం- అంతర్వర్తినా భయేన తాడితేన భీత్యా నిర్ము
క్తాః భీతిరహితాశ్చేద్రాజ్ఞాం ప్రభూణాం హృదయంగ
మాః ప్రియాస్స్యుః - రాజసమీపవర్తినా పురుషేణ దు
ష్టేనన భవితవ్యమిత్యర్థః॥ ౩౬

పశ్యేత్సమధ్యస్థయా దృష్ట్యా కామందుర్వ్యంతమ
ప్యరిం। అనంగీకృత్య యశ్శామ్యేత్సస్యాదీశ్వరపదస్సః॥

పశ్యన్నితి ॥ యః పురుషః కామం యథేచ్ఛం దుర్
వ్యంతమపకుర్వంతం- ద్రుహజిఘాంసాయాం దైవాదికా
త్- అతఏవ అరిం శత్రుభూతమపి మధ్యస్థయా దృష్ట్యా
అనంగీకృత్య అనభ్యుపగమ్య శామ్యేత్ శాంతో భవేత్ - స
పురుషః ఈశ్వరపదవత్యైవమేవ - శమాదేతత్సంభవతీతి భా
వః॥ అన్యోపపత్త్యర్థః ॥ దుర్వ్యంతమిషువిసర్జనేన ద్రో
హం కుర్వంతం ఆతపవ అరింతం శత్రుభూతం కామం మద
ఖం మధ్యస్థయా దృష్ట్యా పాలబలేన వనేన పశ్యన్ననంగీకారో

ముక్తిహ్యేతఃతస్యాస్థిరీకరణం - అభూతతద్భావేచ్వి ప్రత్య
యః- సమర్థః- దగ్ధంపర్యాప్తఇతియావత్ - భవేదితి
శేషః - యద్వాతంకామమనంగీకృత్యభస్మావశేషంకృ
త్వా శామ్యేత్ తతో౽ర్థాద్విరమేత్ సఈశ్వరః త్రిలో
చనఏవసత్యంనిశ్చితం- పురాకిలభగవాన్ త్రిలోచనఃమ
దనంఫాలలోచనేనదదాహేతి శ్రూయతే॥ ౩౭

సుపార్థివైశ్చవద్భిశ్చ సర్వతోముఖభూతిభిః। ప్ర
సారితేమిత్రకరేత్యజంతే కోశసంపదః ॥ ౩౮

సుపార్థివైరితి॥ సర్వతోముఖాస్సర్వతఆగామి
న్యోభూతయఃసంపదఃయేషాం తేతథోక్తాః తైస్సుపార్థి
వైః సదాశ్రితైః కర్తృభిః మిత్రకరేసువ్యాగ్ధైస్తై॥ని॥ అథ
మిత్రంసఖాసుహృదిత్యమరః- ప్రసారితేసతి - వోఢ్మ
మితి శేషః- కోశానాంఖడ్గపిధానానాంసంపదఃత్యజంతే॥
అన్యోప్యర్థః॥ సర్వతోముఖముదకం తేనభూతిస్సంప
చ్ఛాయాయేషాంతానితథోక్తాని॥ని॥ కబంధముదకంపాథః
పుష్కరంసర్వతోముఖమిత్యమరః- పద్మైస్సరసిజైః మి
త్రః రేతరణికిరణౌ॥ని॥ద్యుమణిస్తరణిర్మిత్రః, ఛవిహస్తాం
శవఃకరాఇత్యుభయత్రాప్యమరః - ప్రసారితేసతివ్యా
ప్నవతిసతికోశసంపదః కుట్మలసమృద్ధయః త్యజంతేము
చ్యంతే- ఉదితేసూర్యేపద్మానివికసంతీత్యర్థః॥ ౩౮

విశిష్టంసర్వభూతేభ్యశ్శోత్రివ్యగుణవత్తయా।న
త్యజేద్విభుతానిత్యమాకాశమివభూమిపం॥ ౩౯

విశిష్టమితి ॥ శ్లాఘ్యాః శ్లాఘితుం యోగ్యా గుణా ఔదార్యాదయః తేస్య సంతీతి శ్లాఘ్యగుణవాన్ తస్య భావస్తత్తా తయా హేతునా సర్వేభ్యో భూతేభ్యః ప్రాణిభ్యో విశిష్టం గుణిత్వాచ్ఛ్రేష్ఠం భూమిపం రాజానం కర్మ ఆకాశమివ నిత్యం అనవరతం విభుతా ప్రభుతా ప్రభుత్వం కర్తృ న త్యజతి- గుణినం రాజానం కదాపి లక్ష్మీర్న ముంచతీత్యర్థః॥ ఆకాశపక్షే శ్లాఘ్యగుణః శబ్దః తద్వత్తయా- శబ్దగుణవత్తయేత్యర్థః - శబ్దగుణకమాకాశమితి తార్కికాః - ఉపలక్షితమితి శేషః - సర్వేభ్యో భూతేభ్యః పృథివ్యాదిభ్యో విశిష్టం పరమం మహత్త్వాత్సర్వత్రానుగతం నిత్యమవినాశి ఏవం విధమాకాశం కర్మ విభుతా వ్యాపకత్వం కర్తృ న త్యజతే॥ ౩౯

కాలే మృదుశ్చ తీక్ష్ణశ్చ నృపస్స్యాద్యది సూర్యవత్ ।
ఉదయః క్రియతే తస్య మండలేనానురాగిణా ॥ ౪౦

కాలఇతి॥ నృపః రాజా కాలే - ఏకస్మిన్నితి శేషః- మృదుః కార్కశ్యరహితః పునరన్యస్మిన్కాలే తీక్ష్ణః ఉదగ్రో యది స్యాత్ - తస్య రాజ్ఞః మండలేన రాష్ట్రేణ- దేశేనేతి యావత్ - అనురాగిణా అనురాగవతా ఉదయః క్రియతే- రాజని ఉదగ్రే నీతిమృదౌ సతి ప్రజా అనురాగవత్యో భూత్వా రాజ్ఞోభ్యుదయం కుర్వంతీత్యర్థః॥ మృదుశ్చేదవమన్యేత తీక్ష్ణాదుద్విజతే జనః। తీక్ష్ణశ్చైవ మృదుశ్చైవ ప్రజానాం స తు సమ్మతః॥ కథం, సూర్యవత్ సూర్య ఇవ ॥ సోపి

కాలేతిక్ష్ణోమృదుః దర్శనీయః తస్యసూర్యస్యమండలేనతేజోలక్షణేనఅనురాగిణౌఅనురాగవతౌ ఉదయః క్రియతే సూర్యమండలంరక్తవర్ణఉదేతి-కమలాణిలక్ష్మీవం॥ ౪౦

అనువేలంవిహాస్యంతేయస్యసింధారివోద్యమాః।
తంప్రమథ్యశ్రియఃకోపివిపక్షోభూభృదుద్ధరేత్॥

అనువేలమితి ॥ యస్యరాజ్ఞః ఉద్యమాః వ్యాపారాఃఅనువేలంప్రతిక్షణంవిహాస్యం తేవివాశ్యంతే- శత్రుణేతి శేషః - తంరాజానంకోపివిపక్షఃశత్రుర్భూతోభూభృత్ కర్తా॥ ౯॥ ద్విడ్విపక్షాహితామిత్రదస్యుశాత్రవశత్రవః, భూభృద్భూమిధరేనృపఇతిచామరః - ప్రమథ్యప్రబాధ్యశ్రియః కోశాద్యాస్సంపదః ఉద్ధరేదపహరేత్ - బుద్ధిహీనస్యరాజ్యంనశ్యతీత్యర్థః - కస్యేవ, సింధోస్సముద్రస్యేవ॥ తస్యాపి ఉద్యమాఃఉచ్ఛ్వసనాదయః అనువేలంవేలాంమర్యాదాం అనులక్షీకృత్యవిహాస్యంతే- తంసముద్రంకోపివిపక్షఃవిగతగరుత్ - మందరాద్రిరిత్యర్థః - ఇంద్రేణలూనపక్షత్వాద్విగతపక్షత్వమస్యేతి భావః- ప్రమథ్యమథిత్వా శ్రియఃరమాద్యాస్సంపదఃఉద్ధరేత్ - ప్రకాశయేదిత్యర్థః॥ ౪౧

ఆక్రమ్యయస్యదోర్దండమరిచక్రంప్రకాశతే ।
పాత్రిపోన్నతిపురుషోలోకే సవైకుంఠఇతిప్రథాం ॥

యస్యరాజ్ఞఃదోర్దండం- భుజబలమిత్యర్థః- ఆక్రమ్యఅరిచక్రంశత్రుసమూహఃకర్త్రీ ప్రకాశతే -ఉ

త్వే- షేణవర్గ్గత ఇత్యర్థః- సపురుషః లోకే సంతతః శత్రు
విజయాదావక్షమ ఇతి ప్రథాంఖ్యాతిం ప్రాప్నోతి॥ ని॥ కుం
ఠో మందః క్రియాస్వశ్యపరః - అత్ర వై శబ్దః పాదపూర
ణే॥ అన్యోప్యర్థః॥ యస్యహరేః దోర్దండం భుజదండం ఆ
క్రమ్య ఆశ్రిత్య- అధిష్ఠాయేత్యర్థః- అరాణి అంగాని శక
టాదీని అస్య సంతీత్యరి॥ ని॥ అరం శీఘ్రం చ వక్రాంగ ఇతి వి
గ్రహః- తచ్చక్రం సుదర్శనం ప్రకాశతే- సప్రసిద్ధః పూర్ణ
త్వాత్పురిశయనాద్వా పురుషః భగవాన్ లోకే జగతి వై
కుంఠః విష్ణురితి ప్రథాంఖ్యాతిం ప్రాప్నోతి - సాకారతయా
భగవతశ్చక్రపాణిత్వాదితి భావః॥ ౪౨

బలినా విద్విషే పుంసే పదం దీయేత చేద్భువి। మహా
త్త్వం ప్రాప్య సోల్పోపి విక్రమేణ శ్రియం హరేత్॥

బలినేతి॥ బలినా బలవతాపి రాజ్ఞా విద్విషే శత్రు
భూతాయ పుంసే పురుషాయ అన్యస్మై రాజ్ఞే భువి- స్వకీ
యాయామితి శేషః- పదం స్థానం దీయేత చేత్ తర్హి స శ
త్రురల్పోపి- కోశాదిభిరితి శేషః - తైరేవ మహత్త్వం అ
తిశయం ప్రాప్య విక్రమేణ పురుషకార కరణేన శ్రియం కో
శాదీన్ హరేత్ - శత్రుపాలనం స్వవినాశాయ భవతీతి
భావః॥ అన్యోప్యర్థః॥ బలినా వైరోచనేన కర్త్రా వి
ద్విషే పుంసే వామనరూపిణే హరయే భువి భూమౌ పదం చ
రణత్రితయసంమితం స్థానం దీయేత చేత్ సోల్పోపి వామ
నరూపోపి విక్రమేణ త్రివిక్రమావతారేణ మహత్త్వం మ

హాకారతాం ప్రాప్యశ్రియంరాజ్యలక్షణాం హరేత్ స్వీకుర్యాత్॥ ౪౩

నళినానాంనృపాణాంచశ్రియంహిమహతామపి।
మిత్రప్రతాపోభూయోపివర్ధయత్యనిశోజ్జ్వలాం॥

నళినానామితి॥ హిమేనతుహినేనహతాంక్లిష్టాంనిశాయాంరాత్రావుజ్జ్వలతీతినిశోజ్జ్వలా సానభవతీతితథోక్తా- రాత్రౌపద్మానామవికాసాదితిభావః- తాంనళినానాంపద్మానాంశ్రియంశోభాం భూయఃపునః- ప్రభాత ఇత్యర్థః- మిత్రస్యసూర్యస్యప్రతాపః తేజఃకర్తృ వర్ధయతి- ఉదితేసూర్యేపద్మానివికసంతీత్యర్థః॥ అన్యోప్యర్థః ॥ అనిశంఅనవరతంఉజ్జ్వలతీతిసాతథోక్తాతాం మహతాంనృపాణాం శ్రియంకర్మ మిత్రాణాంసుహృదాంప్రతాపః పౌరుషంకర్తా భూయోధికంయథాతథా వర్ధయతి- వృధువృద్ధావిత్యస్మాద్ధాతోర్హేతుమతిణిజ్లిట్- నాసహాయముపేయాజ్జయశ్రీరితిభావః॥ ౪౪

స్వస్థానాదవరోప్యేతబలాత్స్వంపాపరేణయః। అ
పారిజాతంసప్రాహుఃపార్థివంపాదపంచతం॥

స్వస్థానాదితి॥ యోనృపఃపరేణశత్రుభూతేనపుంపాపురుషేణకర్త్రాస్వస్యస్థానాత్ రాజ్యలక్షణాత్ అపాదానాత్ బలాత్సత్త్వాతిశయాద్ధేతోః అవరోప్యేత స్వస్థానాదవరోప్యేతఉన్మూల్యేత- పాదపం పాదంతురీయాంశంపాతీతిపాదపఃరాష్ట్రైకదేశపాలకఃపార్థివం

రాజానంఅపారిజాతంఅపగతశత్రుసమూహం న.ప్రా
హుః-సశత్రుకమేవాహురిత్యర్థః- తంప్రసిద్ధంపాద
పంతరుంచఅపారిజాతంపారిజాతోదేవతరుః సనభవతీ
త్యపారిజాతఃతంనప్రాహుః- అపితుదేవతరుమేవాహు
రిత్యర్థః- యస్తరుఃపరేణపుంసాపరమపురుషేణవా సుదే
వేనస్వస్యస్థానాత్ స్వర్గలక్షణాత్ బలాదవరోప్యేత
ఉన్మూల్యేతేతివ్యతిరేకేణ యోజనా - అథవాయఃస్వ
ద్రుమఃపరేణపుంసాకృష్ణేన బలాత్ స్వస్థానాదవరో
ప్యేత తం అపారిజాతంనప్రాహుః - పారిజాతమేవా
హుః-పార్థివంభౌమంపాదపంచతరుంచనప్రాహుః
పురాకిల భార్యయా ప్రార్థ్యమానోదేవకీనందనఃపారి
జాతాఖ్యదేవతరుమున్మూల్యావనీం నీతవానితి భారతీ
కథా॥ ౪౫

విరసప్రకృతిర్భూపస్సత్వవానపిసింధువత్। రాజ్ఞాం
స్వాంతసముత్థేనక్షోభ్యతే మృదునాపిసః ॥ ౪౬ ॥

విరసప్రకృతిరితి॥విరసప్రకృతిఃనిర్గుణస్వభావః
ఔదార్యవినయాదిగుణవిహీనఇత్యర్థః-విరక్తప్రకృతిర్వా
భూపోరాజాసత్త్వవాన్బలవానపిస్వాంతసముత్థేనస్వ
మధ్యజాతేన- స్వకులీనేనేత్యర్థః-మృదునాదుర్బలేనా
పిరాజ్ఞాన్నృపేణక్షోభ్యతేసంచాల్యతే-రాజ్ఞాగుణినాఅవ
హితేనభవితవ్యమితిభావః- కథం, సింధువత్ సముద్రఇ
వ॥ సోపివిరసప్రకృతిః లవణమయత్వాదమధురస్వభా

వఃసత్త్వావాఃమకరాదిజలగ్రహావాః స్వాంతసముత్థై
నస్స్వమధ్యసముత్థైనమృదుకాదర్శనీయోనాపిరాజ్ఞాచంద్ర
మసాక్రౌర్యతేకలుషీక్రియతే-ఉదితేఖలుచంద్రమస్యు
దన్వానుద్వేలోభవతి॥ ౪౮

యస్యరాజ్ఞోనవసుధా సేవ్యాసుమనసాంగణైః। ధ్రు
వంబహుళదోషాఢ్యఃక్షయస్స్యాత్తస్యమండలే॥౪౯॥

యస్యేతి॥యస్యరాజ్ఞఃనృపస్య వసుధాభూమిః సు
మనసాంసుధియాం- విదుషామితియావత్ -యద్వా సుమ
నసాంస్వచ్ఛచిత్తానాంపురుషాణాంగణైఃసమూహైః సే
వ్యాఅనుభవనీయానభవతి- తస్యరాజ్ఞఃనృపస్యమండలే
రాష్ట్రే- దేశేఇతియావత్- బహుళదోషాఢ్యః భూయిష్ఠ
పాపజాతః క్షయఃక్షీణతా స్యాద్భవేత్ - ధ్రువంనిశ్చితం
దేవతానామనర్చనాదపాలనాన్మహాత్మనాం చ రాజ్ఞో
రాష్ట్రంవినశ్యతీతిభావః॥ అన్యోప్యర్థః॥ యస్యరాజ్ఞః
చంద్రమసఃనవసుధానవీనామృతంసుమనసాందేవానాం
గణైఃవహ్న్యాదిభిస్సేవ్యాఆస్వాద్యాస్యాత్,ధ్రువంభవ
తి॥తంచసోమంవపుర్దేవాఃపర్యాయేణానుపూర్వశఇతివ్యా
సస్మరణాదితిభావః- తస్యచంద్రస్యమండలే బహుళదో
షోఢ్యఃకృష్ణపక్షరాత్రిజాతఃక్షయఃకళాహీనతా॥ నిష్పీ
తాంగఃకలాశేషశ్చంద్రమానప్రకాశతఇతి స్మరణాదితి
భావః॥ ౪౯

అధఃకుర్వన్ప్రజాస్సర్వా బహుధా మహిమోల్బణః ।
రాజా పర్వణి కస్మింశ్చిద్భవేదహిభయాకులః ॥ ౨౮ ॥

అధఃకుర్వన్నితి ॥ బహుధా బహుప్రకారేణ మహిమ్నా మహత్త్వేన తేజస్విత్వాదిరూపేణ ఉల్బణః వ్యక్తోపి ॥ ని ॥ స్ఫుటం ప్రవ్యక్తముల్బణమిత్యమరః - రాజా నృపః సర్వాః ప్రజాః అధఃకుర్వన్ ప్రభావేన తిరస్కుర్వన్ కస్మింశ్చిత్ పర్వణి కాలే । ని ॥ పర్వ పర్వ్యమస్వేగ్రంథౌ ప్రస్తావే లక్షణాంతరే । దర్శప్రతిపదోస్సంధౌ విషువత్ప్రభృతావపీతి విశ్వః - అహిభయాకులః అహిభయేన స్వపతద్ధ్వాతభయేన ॥ ని ॥ మహీభుజామహిభయం స్వపక్షప్రభవం భయమిత్యమరః - ఆకులో భవేత్ - విరక్తాసు ప్రకృతిషు రాజా వినశ్యతీత్యర్థః ॥ అన్యోప్యర్థః ॥ సర్వాః ప్రజాః భూమిష్ఠాః అధఃకుర్వన్ - స్వస్య గగనసంచారత్వేనేతి భావః, బహూనాం ఓషధివనస్పత్యాదీనాం ధామ్నా ఆశ్రయేణ జీవనభూతేన మహిమ్నేన తుహినేన ఉల్బణః రాజా చంద్రః కస్మింశ్చిత్పర్వణి పూర్ణిమాప్రతిపత్సంధౌ అహిభయాత్ రాహూద్భూతాద్భయాత్ ఆకులో భవేత్ ॥ ౨౯

మహతా కరపాతేన సర్వం వసుమతాం హరన్ । సం
పూర్ణోప్యశ్నుతే రాజా క్షయమన్వహం ॥

మహతేతి ॥ సంపూర్ణోపి- కోశాదిభిరితి శేషః- రాజా నృపః మహతా అమర్యాదేన కరపాతేన శుల్కాది భాగధేయకల్పనయా హేతునా ॥ ని ॥ భాగధేయః కరో బలిరిత్య

మరః- వసుమతాంధనినాం॥ ని ॥ వసుమాన్ యాఖ్యాగ్నిధ
నాభిధేమెష్విత్యమరః- సర్వంధనంఅహారన్ అన్వహం
ప్రత్యహం- విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః- నపుంసకస్యా
దన్యతరస్యామితిటచ్ ప్రత్యయస్సమాసాంతః-కళయావి
త్తవృద్ధ్యా॥ ని॥కళాశిల్పేవిత్తవృద్ధ్యాంచచంద్రాంశేశకలేక
ళేత్యమరః-క్షయంనాశంఅశ్నుతేప్రాప్నోతి - ప్రకృతి
మూలత్వాద్రాజపదస్యేతిభావః॥ అన్యోఽప్యర్థః॥ మహా
తాకరపాతేనకిరణప్రసారణేనహేతునా వసుమతాం తే
జస్వినాం భౌమాదీనాం సర్వంతేజోహరన్నాచ్ఛాద
యన్ రాజాచంద్రః అన్వహంకలయాస్వతేజోంశేనక్ష
యంఅశ్నుతేక్షీణోభవతి-క్రమేణదేవైఃపీయమానత్వా
దితిభావః॥ ౪౯

సహోహీనస్యప్రతాపేనరాజాసన్నపరిభూయతే। స
తునక్షత్రగోష్ఠీషుతేజస్వీతిప్రకీర్త్యతే ॥ ౫౦ ॥

య ఇతి॥యఃపురుషః స్వయంరాజాసన్నృపోఽపిహీ
నస్య ధనాదిభిర్జఘన్యస్యావానికృష్టస్యరాజ్ఞః ప్రతాపేన
పౌరుషేణపరిభూయతేతిరస్క్రియతే- సతుసోఽపి- తుశ
బ్దోఽపిశబ్దార్థః-క్షత్రాణాంక్షత్రియాణాంగోష్ఠీషుసల్లా
పేషు- క్షత్రియసంఘేష్విత్యర్థః - అథవా క్షత్రగోష్ఠీ
షుక్షత్రియసభాసు తేజస్వీపౌరుషవానితినప్రకీర్త్యతే నా
ఖ్యాయతే-యద్యయంతేజస్వీస్యాత్కథం హీనేనావమ
న్యేతేత్యర్థాపత్తిరనుమానంవాప్రమాణమిత్యర్థః॥ అ

న్యోప్యర్థః॥ యశ్చంద్రః స్వయం రాజా సన్ విరాజమా
నోపి అహీనస్య సర్పశ్రేష్ఠస్య-రాహోరితి యావత్ -
ప్రతాపేన పరిభూయతే- సచంద్రః నక్షత్రాణాం గోష్ఠి
షు సభాసు॥ ని॥ గోష్ఠీ సభాయాం సల్లాప ఇతి విశ్వః- తేజ
స్వి ప్రకాశవానితి ప్రకీర్త్యతే ఆఖ్యాయతే-పూర్ణస్యై
వ చంద్రస్య రాహుణా పరిభూయమానత్వాదితి భావః॥

ఆరభ్యతే మహత్కార్యం యైః క్షుద్రైరపి పార్థి
వైః। తే చక్రవర్తినో భూత్వా జాయంతే భద్ర
భాజనం॥ ౫౧

ఆరభ్యత ఇతి॥ క్షుద్రైః నికృష్టైరపి పార్థివైః రాజ
భిః మహదధికం యత్కార్యం ఉక్తం ఆరభ్యతే ఉపక్ర
మ్యతే- తే నృపాః చక్రవర్తినః సార్వభౌమాః భూత్వా
భద్రస్య మంగళస్య రాజ్యలక్ష్మీరూపస్య భాజనం పాత్రం
జాయంతే-చంద్రభాజనమితి పాఠే చంద్రస్యాహ్లాదనస్య
భాజనం జాయంతే-స్వయమల్పోపి మహత్కర్మకృత్వా
సార్వభౌమోభూదితి తం సర్వేప్యాహ్లాదయంతీత్యర్థః -
అథవా చంద్రస్య కర్పూరస్య భాజనం జాయంతే కర్పూర
భక్షయోగ్యా భవంతీత్యర్థః॥ ని॥ ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞ ఇ
త్యమరః, ఉద్యోగినం పురుషసింహముపైతి లక్ష్మీరితి భావః॥
అన్యోప్యర్థః॥ పార్థివైః పృథివ్యాం సంభూతైః క్షుద్రైః
సూక్ష్మైః-పరమాణుభిరిత్యర్థః - మహతో ఘటాదేర్య
త్కార్యమారభ్యతే- తే పరమాణవః చక్రే చక్రభ్రమణే

వర్తంత ఇతి తథోక్తా భూతాః- మృత్పిండత్వేన పరిణమ్య- చక్రమధిష్ఠాయేత్యర్థః- చందయతీతి చంద్రః- చది ఆహ్లాదనే ఇత్యస్మాద్ధాతో రౌణాదికో రక్ప్రత్యయః, తద్భాజనం జాయంతే- భద్రభాజనమితి పాఠస్తు నిగమవ్యాఖ్యానం - తే భాజనం జాయంత ఇత్యయం ప్రయోగో వేదాః ప్రమాణం స్మృతయః ప్రమాణమితివత్సాధుః॥ ౫౧

వశీకరోతి పురుషస్సమస్తానపి దానవాన్। స్వమ
హిమ్నా తథా హంతి సమస్తానపి దానవాన్॥ ౫౨॥

వశీతి॥ దానవాన్ వితరణవాన్ పురుషః సమస్తానఖిలానపి జనాన్ వశీకరోతి స్వాధీనాన్కరోతి- అభూతతద్భావే చ్విః- దానేన ద్విషంతోఽపి మిత్రాణి భవంతీతి శ్రుతేః- తథాపి స్వమహిమ్నా దాతృత్వలక్షణేన సమస్తానఖిలాన్ దానవాన్ దానవసమానాన్ శత్రూన్ హంతి హింసతి- యథా వశీకరోతి తథా హింసతీత్యర్థః॥ సామ్నా భేదేన దానేన సమస్తైరథవా పృథక్। విజేతుం ప్రయతేతారీన్నయుద్ధేన కదాచనేతి మనుస్మరణాదితి భావః॥ అన్యోఽప్యర్థః॥ పూర్ణత్వాత్ పురిశయనాద్వా పురుషః పరమాత్మా హరిః స్వస్య మహిమ్నా వ్యాపకత్వేన మాయయా వా సమస్తానపి ప్రాణివర్గాన్ వశీకరోతి స్వమాయాయత్తాన్కరోతి మమ మాయా దురత్యయేతి భగవద్వచనాదితి భావః- తథా స్వమహిమ్నా స్వసామర్థ్యేన దానవాన్ వితరణగుణవాన్ విదారణగుణవాన్వా భూత్వా సమస్తానపి దానవాన్

దనుజాన్ హంతి ॥ పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతాం। ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే యుగ ఇతి స్మరణాదితి భావః॥ ౫౨

యత్ర స్మృతేపి నారీణాం నిర్వృతిం లభతే మనః। స
దర్పకోపమానానాం సీమా పురుష ఉచ్యతే॥ ౫౩

యత్రేతి ॥ యత్ర యస్మిన్ రాజ్ఞి స్మృతే సతి అరీణాం ప్రతిపక్షిణాం మనః కర్తృ నిర్వృతిం సుఖం న లభతే న ప్రాప్నోతి- సః స్మృతః పురుషః దర్పకోపమానానాం దర్పస్సాహసం కోపో రోషః రణనిర్వృతివిషయః మానః క్షత్రియోహమిత్యభిమానః ఏతేషాం గుణానాం సీమా పరాకాష్ఠేత్యుచ్యతే- నిరతిశయయుద్ధోత్సాహాదిగుణవానితి కథ్యత ఇత్యర్థః॥ అన్యోప్యర్థః॥ యత్ర యస్మిన్ సుందరే పురుషే స్మృతే సతి నారీణాం కామినీనాం మనః చిత్తం నిర్వృతిం సుఖం లభతే - స పురుషః నరః దర్పకః కామః స ఉపమానం యేషాం తేషాం కామసదృశానాం సీమా అవధిః ఉచ్యతే- గుణిభిరభినంద్యత ఇతి భావః॥ ౫౩

భ్రమేణ మహితం నీచైర్గత్వా దాయ జీవనం।
క్షేత్రే దత్తే ఘటీయంత్రమత్రే త్రిబాలిశో జనః॥

భ్రమేణేతి ॥ ఘటీయంత్రం నామ కూపాదిభ్యో జలోద్ధారణయంత్రం ॥ ని॥ ఉద్ఘాటనం ఘటీయంత్రం సలిలోద్వాహనం ప్రహేరిత్యమరః - ఘటీయంత్రం కర్తృ స్వయం నీచైః నీచప్రదేశం గత్వా సుహితం పూజితం స్వా

నాదికర్మార్హం జీవనం జలం కర్మణా భూతం భ్రమేణ భ్రి
మణేన హేతునా ఆదాయ ఘటీత్రే కేదారాదౌ దత్తేదదా
తి॥ బాలిశో జనః అజ్ఞో జనః ॥ ౯॥ అజ్ఞే మూఢయథాజాత
మూర్ఖవైధేయబాలిశా ఇత్యమరః - నీచైర్నికృష్టం పురు
షం గత్వా తస్మాన్మహితం జీవనం జీవనహేతుం కథం నా
మ ఆదాయ స్వీకృత్య భ్రమేణ భ్రాంత్యా - అవివేకేనేతి
యావత్ - అఘటీత్రే అపాత్రే భ్రాన్త్యా దానే దత్తేదదా
తి - ఘటీయంత్రం ఘటీత్రే దత్తే బాలిశస్తు అఘటీత్రే దత్తే ఇ
తి ఘటీయంత్రాదపి బాలిశస్య నికృష్టత్వమితి భావో ధ్వన్య
తే॥ ౫౪

అధిగమ్యాశుగోలక్షమేకశ్శామ్యతి మార్గణః । అ
ధిగమ్యాశుగోలక్షమేకశ్శామ్యతి మార్గణః ॥ ౫౫

అధిగమ్యేతి ॥ ఆశుగః శీఘ్రగామీ ఏకో మార్గణ
శ్శరః ॥ ని॥ కలంబమార్గణశరాః ఇత్యమరః - లక్షం శరవ్యం
అధిగమ్య ప్రాప్య ॥ ని॥ లక్ష్యం లక్షం శరవ్యం చేత్యమరః -
శామ్యతి - గచ్ఛతీత్యర్థః ॥ ఏకః అన్యో మార్గణః యాచకః ఆ
శు శీఘ్రం యాచ్ఞాకాల ఏవ గవాం పశూనాం - ధేనూ
నామిత్యర్థః - లక్షం - లక్షసంఖ్యా గావ ఇత్యర్థః - అధి
గమ్య లబ్ధ్వా శామ్యతి అతృష్ణో భవతి - సముద్గకయమకం॥ ౫౫

ఇనస్స ఏవ సేవ్యోయస్స్వలోకేన సుధాముచా ।
ద్విజేంద్రమండలం క్షీణం సమగ్రయతి సంపదా ॥

ఇన ఇతి॥ సుధాంసుధోపమాన్వ్యాహారాదీనాముం

చతిదదాతీతి సుధాముక్ తేనసుధాముచా స్వలోకేనస్వీయాంస్వకీయానాంబంధూనాంలోకేనజనేన సపవనాస్యః ఇనః ప్రభుః॥౨॥ ఇనస్సూర్యేప్రభావిత్యమరః- సేవ్యః ఆశ్రయణీయః- యః ప్రభుః క్షీణందరిద్రం ద్విజేంద్రాణాం విప్రోత్తమానాం మండలంసమూహం సంపదా స్వకీయయాకరణేనసమగ్రయతి సమృద్ధంకరోతి- సమగ్ర- ద్రాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లట్॥ అన్యోప్యర్థః॥ స్వస్యలోకః స్వజనః- భక్తజనఇత్యర్థః- తేనస్వలోకేనకర్త్రా సపవనఇనః సూర్యః సేవ్యః ఉపాస్యః-యస్సూర్యస్సుధాముచా చంద్రకిరణరూపేణఅమృతస్రావిణా సంపదా కిరణసమృద్ధ్యా క్షీణంనష్టకళంద్విజేంద్రమండలంచంద్రబింబం సమగ్రయతిసంపూర్ణంకరోతి- శుక్లపక్షే సూర్యఃఖిలం స్వతేజసా వర్ధయతి- అత్రవరాహమిహిరః॥ సలిలమయే శశిని రవేర్దీధితయో మూర్ఛితాస్తమో నైశం। క్షపయంతిదర్పణోదరనిహితా ఇవమందిరస్యాంతః॥ ౫౬.

బాల్యే కామమవృత్తోస్తు వృద్ధస్స్యాదధికంజడః ।
స్వాంతశ్చకృష్ణరూపశ్చేత్తాన్యస్సరాజాద్విజన్మనాం॥

బాల్యఇతి॥ బాల్యేఅనుపనీతత్వే కామంయథేచ్ఛంఅవృత్తోవృత్తిహీనః-సదాచా[illegible]త ఇత్యర్థః-అస్తు- ప్రాగుపనయనాత్కామచారవానితిగౌతమస్మరణాత్ -వృద్ధః వార్ధక్యవాన్భూతాత్వా అధికమత్యర్థంజడః కర్మానుష్ఠానాసమర్థస్స్యాత్- తథాపిస్వాంతః స్వస్యహృదయే కృష్ణస్య

విష్ణోః రూపం ఆకారో యస్య తథోక్తః - స్వహ్యాసమేవర
మాత్మోపాసనానాం శ్చేదిత్యర్థః - స పురుషః ద్విజన్మ
నాం బ్రాహ్మణానాం త్రైవర్ణికానాం వా రాజా స్యా
త్ - శ్రేష్ఠః స్యాదితి భావః - సర్వేషాం కర్మణామప్యా
త్మభావనాయాః పరమధర్మత్వాదితి భావః - అత్రాహ
యాజ్ఞవల్క్యః॥ ఇజ్యాచారదమాహింసాదానస్వాధ్యా
యకర్మణాం । అయం తు పరమో ధర్మో యద్యోగేనాత్మ
దర్శనమితి॥ అన్యోన్యార్థః॥ బాల్యే శుక్లపక్షాదౌ ఆవృత్తః
వతుర్దలహీనః అస్తు - వృద్ధః సంపూర్ణకళో భూత్వా ఆధి
క ఉజడః శిశిరః శీగ ఇత్యర్థః॥ ని॥ సుధమశ్మిశిరోజడ ఇత్యమ
రః - స్యాత్ - స్వాంతః స్వస్య ధైర్యకృష్ణరూపః శ్యామాకా
రః - తస్య కళజిత్వాదితి భావః - స చంద్రః ద్విజన్మనాం
బ్రాహ్మణానాం రాజా స్వామీ ప్రభుః స్యాత్ - సోమో
స్మాకం బ్రాహ్మణానాం రాజేతి శ్రుతేః - దర్శపూర్ణమా
సాదియాగహేతుతయా చంద్రస్య ద్విజరాజత్వం॥ ౫౬

విలక్షణతయా రాజా బాలపవభృశోజ్జ్వలః। లబ్ధ్వా
వృద్ధిం ప్రతికలం భాత్యఖండితమండలః॥ ౫౭

విలక్షణతయేతి ॥ బాలో రాజా నృపః విలక్షణత
యా అసాధారణతయా - సర్వోత్కృష్టగుణత్వేనేతి యా
వత్ - భృశమత్యర్థం ఉజ్జ్వలః ప్రకాశమానో భవతి - ప్రతి
కలం కళయా విత్తవృద్ధౌ - వీప్సాయామవ్యయీభావః॥ శ॥
కలాశిల్పేవిత్తవృద్ధౌ చంద్రాంశే శకలేనల ఇత్యమరః - వృద్ధిం

సంపదం లబ్ధ్వా అఖండితమండలః సమృద్ధదేశస్సన్ భాతి ప్రకాశతే॥ అన్యోన్యస్పర్ధః॥ రాజా చంద్రః బాల ఏవ రేఖామాత్రరూప ఏవ విలక్షణతయా విగతకళఙ్కత్వేన హేతునా భృశోజ్జ్వలో భవతి- తథా కళాయాం ప్రతికళం వృద్ధిం లబ్ధ్వా అఖండితమండలః సంపూర్ణకమండలో భవతి॥ ౪౮

ముక్తామృణాళసుధియాం నిర్మలానాం నిసర్గతః।
ఛిద్రం యది స్యాత్తస్యాన్తం తద్గుణైరపిధీయతే॥ ౪౯

ముక్తాః మౌక్తికాని మృణాళాని బిసాని సుధియః విద్వాంసశ్చ తేషాం నిసర్గతః స్వభావేన నిర్మలానాం స్వచ్ఛానాం అన్యత్ర స్వచ్ఛచిత్తానాం ఛిద్రం రంధ్రం అన్యత్ర ఛిద్రం- దోషలేశ ఇత్యర్థః- స్యాత్ భవేచ్చేత్ - తర్హి తచ్ఛిద్రం వివరం దోషః క్షుద్రం సూక్ష్మం తద్గుణైః తంతుభిః అన్యత్ర శాంత్యాదిగుణైః అపిధీయతే ఆచ్ఛాద్యతే- వేధితాని మౌక్తికాని సూత్రప్రోతాని భవంతి మృణాళరంధ్రాణి స్వతంతుభిరాచ్ఛాద్యంతే॥ ఏకో హి దోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీందోః కిరణేష్వివాంక ఇతి న్యాయాత్॥

వివృణోతి పురస్తైక్ష్ణ్యం పృష్ఠతః కురుతే గుణం। కర్ణా
న్బాధతి లోకస్య సూచీవాసూచకస్య వాక్॥ ౫౦

వివృణోతీతి॥ సూచకః పిశునః సః న భవతీత్యసూచకః తస్య వాక్ కర్త్రీ పురః ప్రథమోపదేశసమయే తైక్ష్ణ్యం పారుష్యం వివృణోతి ప్రకాశయతి పృష్ఠతః పశ్చాదుపదేశానంతరం గుణం హితం కురుతే అపి లోకస్య జనస్య- అపవేకిన ఇతి శే

షః- కర్ణాకర్ణిపిధతిభిన త్తి-శ్రుతివిరసా భవంతీతి యావత్-
హితం మనోహారి చ దుర్లభమితి భావః- కథం, సూచీవ ॥
సాపి పురః అగ్రే తైక్ష్ణ్యం తేజనత్వౌమత్యం విభ్రాణాపి ప్రవృత్త
త్తః చరమభాగే గుణం తంతుం కుర్వతీ దధతీ సతీ లోకస్య జన
స్య కర్ణాకర్ణిపిధతిభిః ప్రయాతి॥ ౬౦

యోగర్ద్ధిరరుదీప్తిశ్చ ప్రాచీనతమసః క్షయాత్ ।
క్రమాద్దీప్తా పరాం కాష్ఠాం యాతి కామం విహాయసా ॥

యోగర్ద్ధిరితి ॥ యోగినాం ధ్యానవతాం ఋద్ధిః కర్త్రీ ప్రాచీనస్య ప్రాగ్భవస్య తమసః అజ్ఞానస్య క్షయాద్ధేతోః కామం- ఉపలక్షణమిదం- కామాదీనిత్యర్థః- విహాయ త్యక్త్వా అథవా క్రోధాదీనాం కామమూలతయా తత్త్యాగే సతి తదనుదయాత్ కామస్య గ్రహణం - క్రమాద్యమాద్యనుష్ఠానక్రమేణ దీప్తా హృదయే జ్వలితా సాధీః పరాం నిరతిశయాం కాష్ఠాముత్కర్షం బ్రహ్మభూయలక్షణం యాతి ప్రాప్నోతి॥ స॥ కాష్ఠోత్కర్షే స్థితౌ దిశీత్యమరః॥ అరుదీప్తిశ్చ సూర్యతేజోపి ప్రాచీనస్య పూర్వదిక్స్థితస్య తమసోంధకారస్య క్షయాత్ దీప్తా ఉజ్వలా సతీ క్రమాత్ ఘటికాదిక్రమాత్ కాషం పర్యాప్తం విహాయసా గగనమార్గేణ పరాం కాష్ఠాం వారుణీం దిశం యాతి అస్తం గచ్ఛతి - లంఘ్యతే న ఖలు కాలనియోగ ఇతి భావః॥ ౬౧

కుముద్వైశ్చకుభూపైశ్చ వనే సంకుచితైరపి । ప్రా
ప్యతే సా వికాసశ్రీరాభిముఖ్యం గతే విధౌ ॥ ౬౨॥

కుముదైరితి॥ వనేజలే సంకుచితైరపి కుముదైస్సితోత్పలైః - కుముదగ్రహణమిందీవరాణాముప్యుపలక్షణం గుణసామ్యాత్ - విధౌ చంద్రమసి॥ ని॥ విధుర్విష్ణౌ చంద్రమసీత్యమరః- ఆభిముఖ్యం గతే సతి వికాసస్య ప్రఫుల్లతాయాః శ్రీః ప్రాప్యతే చ- చంద్రమసి ఉదయతి కుముదాని వికసంతీత్యర్థః॥ వనే కాననే సంకుచితైరపి లీనైరపి భూపైః విధౌ భాగ్యే విష్ణౌ వా ఆభిముఖ్యం గతే సతి ఫలతి సతి అత్ర ప్రసన్నే సతి వికాసస్య ఐశ్వర్యాదిహేతుకస్య శ్రీః ప్రాప్యతే - అస్పృష్టం కేనాపి మర్త్యవార్యమిత్యర్థః॥ ఉ॥

భూభుజామంబుజానాం చ పత్రకోశవతామపి। దో
షాన్వయాద్వ్యసనినాం సంకుచంతి ధ్రువం శ్రియః॥

భూభుజామితి॥ పత్రం వాహనం-అశ్వసమూహ ఇత్యర్థః- కోశః అర్థౌఘః తద్వతాం పత్రకోశవతామపి ॥ ని ॥ పత్రం వాహనపత్రయోరిత్యమరః- భూభుజాం రాజ్ఞాం శ్రియః సంపదః వ్యసనినాం మృగయాదివ్యసనవతాం పురుషాణాం దోషాన్వయాత్ సంగదోషసంబంధాత్ హేతోః సంకుచంతి-ధ్రువం నిశ్చితం ॥ పత్రేషు దళేషు కోశవతాం కుట్మలవతాం-ముకుళితానామిత్యర్థః- వ్యసనినాం-ఆపద్వతాం భ్రశ్యతాం వా॥ ని॥ వ్యసనం విపది భ్రంశ ఇత్యమరః- అంబుజానాం పద్మానాం శ్రియః నవ్యతాః దోషాన్వయాద్రాత్రిగమనాద్ధేతోః సంకుచంతి భ్రశ్యంతి-ధ్రువం-రాత్రౌ పద్మానామవికాసాదితి భావః॥ ఉ॥

మంత్రప్రభావసంపన్నా యెనరేంద్రాస్సమా
హితాః । నుదంత్యహిభయంనిత్యంవినాదండో
ద్యమేనతే॥ ౬౪

మంత్రేతి॥ యేనరేంద్రాః రాజానః దండస్యచతుర్థోపాయస్య ఉద్యమః ప్రయోగః తేనవినాపినిత్యం అహిభయంస్వపక్షోత్పన్నంభయం॥ ని॥ మహీభుజామహిభయంస్వపక్షప్రభవంభయమిత్యమరః - తన్నుదంతిఅపనయంతి- మంత్రాదిగుణసంపన్నరాజానం శత్రవో బాధితుంనశక్తాఇత్యర్థః॥అన్యోఽప్యర్థః॥ యేనరేంద్రాః విషవైద్యాః- గారుడికాఇతియావత్॥ని॥నరేంద్రో వార్ధికే రాజ్ఞివిషవైద్యేచకథ్యతఇతివిశ్వః॥మంత్రేణగారుడాదినా ప్రభావేణఔషధశక్త్యాసంపన్నాః అథవామంత్రస్యప్రభావేణసంపన్నాఇతివాసమాహితాఃఔషధాదిప్రయోగేఽవహితాశ్చభవంతి- తేవిషవైద్యాఃదండోద్యమేనదండస్యముద్గరాదేః ఉద్యమఃధరణం-దండప్రహారఇతియావత్ -తేనవినాపి- పృథగ్వినేత్యాదినాతృతీయా - నిత్యమహిభ్యోభుజంగేభ్యోభయం - పంచమీభయేనేతిసమాసః- నుదంతిఅపహరంతి- నమంత్రాదిశక్త్యాగారుడికానాంభీరస్తీతిభావః॥ ౬౪

ప్రభావమీశ్వరస్యాపికోదండేననివర్తయన్।ప్రా
ప్నోతివిజయశ్లాఘాంనరఃపౌరుషమాశ్రితః॥ ౬౫॥

ప్రభావమితి॥ పౌరుషంపురుషకారంఆశ్రితఃకో వా

నరఃమనుష్యఃకర్తా ఈశ్వరస్యస్వామినఃప్రభావంప్రకృ
ష్టాంభూతిం॥ ని॥ భావోలాసక్రియాచేష్టాభూత్యభిప్రా
యజంతుష్వితియాదవః - దండేనచతుర్థోపాయేనసైన్యే
నవా.ని॥దండోయమేమానభేదేలగుడేయామసైన్యయోరి
తివిశ్వః- నివర్తయన్నపహారేణ విజయశ్లాఘాంవిజయని
మిత్తాంస్తుతింప్రాప్నోతీతికాకుః- స్వామిద్రోహిణఃపురు
షకారంనస్తువంతిజనాఇత్యర్థః॥ ఈశ్వరస్యశంభోరపి
ప్రభావంప్రాదుర్థ్యంకర్తా కోదండేనధనుషాకరణేన నివ
ర్తయన్- మతః-పౌరుషంపరాక్రమంఆశ్రితఃనరఃఅర్జు
నః॥ ని॥ నరోర్జునేమనుష్యేఇత్యజయః - విజయశ్లాఘాం
విజయనిమిత్తాంస్తుతింప్రాప్నోః॥ ౬౫

భిక్షాశనోవిషాదీచసుహృద్యస్యధనేశితుః।సంస్త్రా
యతేకింపురుషైరపదానకరస్తథా॥ ౬౬

భిక్షాశనఇతి॥ధనేశితుఃధనికస్యయస్యపురుషస్యసు
హృద్బంధుఃసదా అనవరతంఅపదానమనావృత్తంకర్మ క
రోతీత్యపదానకరః॥ ని॥ అపదానమనావృత్తకర్మఖండ
నయోస్తథేతివిశ్వః- తథాపిభిక్షయిత్వాయాచయిత్వా
శ్నాతీతిభిక్షాశనః- అత్యంతవిషాదీక్లేశవాంశ్చ భవతీతివా
క్యశేషః- సధనికఃపురుషైస్త్రాయతేకిం-నైవేత్యర్థః- స్వ
యంధనికోపి లోభగుణోచేద్బాంధవేనోపకరోతీతితంజనా
నిందంతీత్యర్థః॥యస్యధనేశితుఃకుబేరస్యసుహృత్ - శం
భురిత్యర్థః- భిక్షాశనః-తస్యభిక్షాశనశీలత్వాదితిభావః-

తథాప్యవిషాదీ అక్లేశితః - ఆనందరూపీత్యర్థః - యద్వా విషా
దీ గరళభక్షకః - తత్ప్రవృత్తైలోక్యోపకారత్వాదితి భావః
అపదానం గజాసురాదిఖండనం కరోతీత్యపదానకరః స ఏవ
పురుషః కింపురుషైః దేవయోనివిశేషైః స్తూయతే - కిం పురు
షగ్రహణం దేవాద్యుపలక్షణం॥ ౭౭

దుర్భృత్యో దురుపానచ్చ ప్రాప్తోఽపి స్నేహసత్క్రి
యాం। స్వామినః పదభఙ్గాయ స్వకారిత్వేన కల్పతే॥

దుర్భృత్య ఇతి। దుర్భృత్యః దుష్టకింకరః - స్వస్వామి
తోఽపీతి యావత్ - స్నేహేన సౌజన్యలక్షణేన సత్క్రి
యాం సత్కారం ప్రాప్తోఽపి - స్వామినా స్నేహేన పాలి
తోఽపీత్యర్థః - స్వస్యకారిత్వేన దౌర్జన్యలక్షణేన స్వామినః
పదస్య స్థానస్య రాజ్యాదిరూపస్య భంగాయ నాశాయ -
స్థానచ్యుతయ ఇతి యావత్ - కల్పతే సమర్థో భవతి - క్లృపి సం
పద్యమానే చేతి చతుర్థీ - తత్రాలమితి పర్యాయగ్రహణ
మితి వృత్తికారః, దుష్టకింకరః స్వామినా పాలితోఽపి తస్మిన్ స్నే
వద్రుహ్యతీతి భావః। దురుపానత్ దుష్టోపానదపి - ఉపాన
న్నామ చర్మనిర్మితపాదుకావిశేషః - సాపి స్నేహస్తై
లేన సత్క్రియాం స్నపనరూపం సంస్కారం ప్రాప్తాపి
స్వస్యకారిత్వేన అమార్దవేన హేతునా స్వామినః పా
దాభ్యాం ధారయితుః పురుషస్య పదభంగాయ వ్రణాదినా
చరణభంగాయ కల్పతే సమర్థో భవతి - తత్తస్య స్వాభావి
కమిత్యర్థః॥ ౭౮

ప్రసాదాతిశయేనాశువిస్ఫురత్సర్వసంపదః। నదీ
నాభగవంతోఽపిసాధవస్సైంధవోయథా॥ ౭౮॥

ప్రసాదేతి॥ ప్రసాదాతిశయేనమనసోనైర్మల్యాతిశయేనఆశుశీఘ్రంవిస్ఫురంత్యఃసర్వాస్సంపదఃయేషాం తేతథోక్తాః - స్వచ్ఛచిత్తతాయానిఖిలశ్రియోహేతుత్వాదితిభావః- సాధవఃసజ్జనాః భగవంతోఽపి శ్రీమంతోఽపి॥ స॥ భగశ్శ్రీకామమాహాత్మ్యవీర్యయత్నార్కకీర్తిష్విత్యమరః-దీనాఃలోభినఃనభవంతీతినదీనాః- త్యాగినఇత్యర్థః- భవంతీతిశేషః-అత్రనఞర్థస్యనశబ్దస్యసుప్సుపేతిసమాసః-అత్రలాభాల్లోభిఃప్రవర్తత ఇతిన్యాయేనాపిశబ్దఃప్రయుక్తఇత్యనుసంధేయం-కథం, సైంధవోయథాసముద్రాఇవ॥ తేపిప్రకర్షేణసాదఃఘనంతస్యాతిశయేనఆశువిస్ఫురంత్యః సర్వాస్సంపదఃరమాద్యాఃయేషాం తేతథోక్తాఃభగవంతోలక్ష్మీవంతః-తస్యాస్తజ్జత్వాదితిభావః-నదీనాంజాహ్నవీప్రభృతీనాంఇనాఃపతయశ్చభవంతి-తాసామాశ్రయత్వాత్తస్యేతిభావః॥ ౭౮

క్షిపంతంమార్గణాన్రోషాత్కృత్రిమంలుబ్ధమీశ్వ
రం।ప్రసాద్యనఫలప్రాప్త్యైకల్పతేకోఽప్యఫల్గునః॥

క్షిపంతమితి ॥ రోషాల్లోభహేతుకాత్ మార్గణాన్యాచకాన్ క్షిపంతంనిరస్యంతంలుబ్ధంలోభినం - లుభగార్ధ్యే ఇతిధాతోఃకర్తరినిష్ఠా-కృత్రిమంకరణేననివృత్తం నూతనమితియావత్ -కపటినంవా ఈశ్వరంప్రభుంప్రసా

ద్య సంతోష్య వాకోపి-యాచక ఇత్యర్థః-అఫల్గునఃసారభూ
తస్య॥ని॥అసారంఫల్గుశూన్యం చేత్యమరః-ఫలస్యలాభస్య
ని॥ఫలంబాణాగ్రేలాభయోరితివిశ్వః- ఆప్త్యై ప్రాప్తయే న
కల్పతే - లోభినం ప్రభుమాసాద్య యాచకానాభీప్సితం
ప్రాప్నువంతీత్యర్థః॥ రోషాన్మార్గదానవిషయాత్కోపా
త్ మార్గణాన్ క్షిపంతం విసృజంతం కృత్రిమం లుబ్ధం-మా
యామృగయువేషధారిణమిత్యర్థః - ఈశ్వరం శంభుం ప్ర
సాద్య సంతోషయిత్వా ఫలస్యపాశుపతాస్త్రలాభరూ
పస్య ఆప్త్యై అఫల్గునః కౌంతేయవ్యతిరిక్తః కోపి న కల్పతే న
సమర్థో భవతి-అలమర్థయోగే నమస్స్వస్తీత్యాదినా చ
తుర్థీ॥ అన్యోప్యర్థః॥రోషాత్ మార్గణాన్ బాణాన్ క్షి
పంతం-విధ్యంతమిత్యర్థః- కృత్రిమం పత్రాదిఛన్నదేహ
త్వాత్ కపటినం ఈశ్వరం తు మాంసార్థం లుబ్ధం మృగయుం
ని॥ మృగయుర్లుబ్ధకశ్చ స ఇత్యమరః-ప్రసాద్య ప్రాప్య-
దృష్టిగోచరోభూత్వేత్యర్థః-కోపి మృగః అఫల్గునః ఫలస్య
బాణాగ్రస్య ఆప్త్యై న కల్పత ఇతి కాకుః॥ అన్యోప్యర్థః॥రోషా
త్ లోభహేతుకాద్దౌర్జన్యాదిదోషాత్ మార్గణానస్మత్త
త్తో భవేదితి యాచమానాన్ దుర్యోధనాదీన్ క్షిపంతం త్వ
త్వత్తో న భవామీతి తాన్నిరస్యంతం కృత్రిమం మానుషవే
షధారిణం లుబ్ధం విమోహితారం - లుభ విమోహన ఇ
త్యస్మాద్ధాతోః కర్తరి నిష్ఠా - ఈశ్వరం భగవంతం వాసుదే
వం ప్రసాద్య ప్రాప్య అఫల్గునః అర్జునాదన్యః కోపి పురు

వః ఫలస్య కౌరవప్రభృతివధరూపస్య ఆప్త్యై- నకల్పత ఇత్యర్థః - బృహత్సహాయః కార్యాంతం క్షోదీయానపి గచ్ఛతీతి భావః॥ ౬౯

అపథే నైవ యో మోహా దంధస్సారయతే స్వయం।
నీచోపసర్పణవశాత్స పతేద్వంశవానపి॥ ౭౦

అపథే నేతి॥ యోంధః- లక్షణయా అజ్ఞ ఇత్యర్థః- నీచానాం నికృష్టానాం- దురాచారిణామిత్యర్థః- ఉపసర్పణ మనుసరణం తత్రవశః కాంతరిచ్ఛా యస్య సః తస్మాన్మో హాత్ అజ్ఞానాద్ధేతోః స్వయమపథేనామార్గేణ - స్వని షిద్ధాచారేణేత్యర్థః- విభాషేత్యచ్ సమాసాంతః- స్వ యం సారయతే ఇతరజనాన్ వర్తయతే - ణిచశ్చేత్యా త్మనేపదం- స పురుషః వంశవానపి కులీనోపి పతేత్ - నర క ఇతి శేషః - కులస్యాకించిత్కరత్వాదాచారస్య ప్రాశ స్త్యాచ్చేతి భావః॥ అన్యోప్యర్థః॥ యోంధః లోచనహీనః పురుషః నీచోపసర్పణవశాత్ నీచే సర్పద్వారాది ప్రదే శే ఉపసర్పణమనుధావనం తత్ర వశ ఇచ్ఛా యస్య తస్మా త్ మోహాదపథే నైవ అమార్గేణైవ స్వయం సారయతే గ మయతే- అన్యానితి శేషః - సోంధః వంశవానపి హస్తస్థ దండవానపి- వంశగ్రహణమతంత్రం - దార్వాదిభిరపి తస్యసుకరత్వాత్ పతేత్ - గర్తాదౌ విషమస్థల ఇతి శేషః॥

యఃతు యేవర్తమానానాం త్స్వన్నాతి పుణ్యజ
నాన్ధనీ। లోకేమనుష్యధర్మాణం కిన్నరాః కథయంతితం॥

యక్ష ఇతి ॥ రోహాధనికః కతాం హృదయేగృహావర్గ మానాం- మానినఇత్యర్థః - యద్వా హృదయేదారిద్ర్య వర్తమానాం దరిద్రాణాం స్వాం స్వకీయాన్పుణ్యజనాం సజ్జనాం పాతి రక్షతి- తంధనికం పురుషం లోకేనగాః మనుష్యాః మనుష్యధర్మాణం మనుష్యమాత్రం కథయంతి కిం- పురుషశ్రేష్ఠ ఇతి వదంతీత్యర్థః- కథం, ధనీకుబేర ఇవ॥ సోపి హృదయే ఆరోధనాదినా శేవర్తమానాం స్థితాం స్వాం స్వకీయాం పుణ్యజనాం రాక్షసాం పాతి- యద్వా ముఖమాగతాం శత్రూన్ జిత్వా స్వకీయాన్ రక్షతీత్యర్థః- తంకుబేరం లోకే కిన్నరాః దేవయోనివిశేషాః మనుష్యధర్మాణం కుబేరం కథయంతి- గాయంతీతి యావత్ - మనుష్యధర్మాణామితి ధర్మాదనిచ్ కేవలాదిత్యనిచ్ప్రత్యయస్సమాసాంతః॥

ప్రకృష్టవర్ణతశ్శుద్ధం లబ్ధ్వాహారం సమేధితః। తర
ళత్వేన నత్యాజ్యో మణివజ్జాతిమాన్ ద్విజః॥ ౭౨

ప్రకృష్ట ఇతి॥ శుద్ధం పవిత్రం ఆహారం లబ్ధ్వా ప్రాప్య- జగ్ధ్వేత్యర్థః- సమేధితః సమ్యగ్వృద్ధః- ఆహారశుద్ధస్తేజోహేతుత్వాదితి భావః- జాతిమాన్ కులీనః ద్విజః విప్రః ప్రకృష్టవర్ణతః తరళత్వేన చాంచల్యేన నత్యాజ్యః నదూషణీయః॥ బ్రాహ్మణానావమంతవ్యాః భస్మచ్ఛన్నా ఇవాగ్నయ ఇతి స్మరణాదితి భావః- కథం, మణివత్ మాణిక్యమివ॥ సాపి శుద్ధం విమలం హారం మౌక్తికదామ లబ్ధ్వా తరళత్వేన హారగమధ్యగతత్వేన హేతునా సమేధితః సమ్యగ్వృద్ధః॥ ని॥ తరళో హార

రమధ్యాగ ఇత్యమరః - జాతిమార్గ మరకతాదిరత్నకులో
ద్భూతః ఏవం విధో మణిః ప్రకృష్టవర్ణతః ఉత్కృష్ట కాంతి
మత్తాయా హేతోః నత్యాజ్యో హేయో న భవతి॥ ౭౨

మందస్తీక్ష్ణరుచిః పాపః కుజన్మాయశ్చ దేహినాం।
దుఃఖాయ జన్మ భజతే నిధనం చేతి విస్మయః॥ ౭౩

మంద ఇతి॥ యః పురుషః మందః పరోపకారాదావక్షమః అథవా మందః అజ్ఞః తీక్ష్ణరుచిః క్రూరబుద్ధిః అతఏవ పాపః పాపిష్ఠః - అర్కఆదిత్యాన్మత్సర్ధిరోచ్చ్రిత్యయః - కుతః కుజన్మా అకులీనః - కుత్సితం జన్మ యస్యేతి బహువ్రీహిః - స పురుషః స్వస్యజన్మకర్మభూతం దేహినాం ప్రాణినాం దుఃఖాయ దుఃఖం కర్తుం ప్రాప్నోతి నిధనం మరణం భజత ఇత్యేతద్విస్మయః హర్షహేతుః॥ స॥ విస్మయో హర్షగర్వయోరితి విశ్వః॥ అన్యోన్యపృథక్ ॥ యో మందః శనైశ్చరః కుజన్మా భౌమశ్చ - కౌ భూమౌ జన్మ యస్యేతి వ్యధికరణో బహువ్రీహిః- అన్యర్థో వ్యధికరణో బహువ్రీహిర్జన్మాద్యుత్తరపద ఇతి వామనః - తీక్ష్ణరుచిః సూర్యతేజాః పాపః పాపగ్రహశ్చ భవతి - అతఏవ ప్రాణినాం దుఃఖాయ ప్రాణాదినాశరీరపీడాం కర్తుం జన్మ జన్మస్థానం భజతే ప్రాప్నోతి - నిధనం అష్టమస్థానం చ భజతే - విస్మయః ఆశ్చర్యం ॥ ద్వాదశాష్టమజన్మస్థాః శన్యర్కాంగారకాగురుః కుర్వంతి ప్రాణసందేహం స్థానభ్రష్టం ధనక్షయమితి స్మరణాదితి భావః॥ ౩౭

వేదత్రయమయో యస్స్యాత్సోఽపిహీనః క్షణాత్పతేత్। స్వస్యైవరుచ్యాపీతాయాంవారుణ్యాం సత్పథాచ్చ్యుతః॥ ౭౪

వేదేతి॥ యోవిప్రః వేదత్రయమయః వేదత్రయప్రచురః- వేదత్రయాధ్యయనవాంస్తదర్థవేత్తా చేత్యర్థః- స్యాదృగ్వేద్యాది సఏవంవిధోఽపిఆత్మనఏవరుచ్యాప్రీత్యా-స్వాభిలషితేనేతియావత్ - వారుణీసురా॥ ని॥ సురాహారిప్రియాహాలాపరిస్రుద్వరుణాత్మజేత్యమరః - తస్యాంపీతాయాంసత్యాం సత్పథాత్ సదాచారమార్గాత్ చ్యుతఃభ్రష్టఃఅతఏవహీనఃసజాతీయేషునికృష్టః క్షణాత్ పానసమయఏవ పతేత్ పతితోభవేత్ -శ్రోత్రియాదికర్మానధికారీస్యాదిత్యర్థః- నిత్యంమద్యంబ్రాహ్మణోవర్జయేదితిగౌతమస్మరణాదితిభావః॥ అన్యోఽప్యర్థః ॥ వేదత్రయమయఃత్రయీరూపఃయస్సూర్యః- త్రయ్యేవవిద్యాతపతీతిశ్రుతేః - సత్పథాత్ ఆకాశలక్షణాత్ప్రశస్తమార్గాత్ చ్యుతః- గగనమధ్యవర్తీతియావత్ -స్వస్యరుచ్యాతేజసాహీనస్స్యాత్, సోఽపిసూర్యః పీతాయాంవారుణ్యాంప్రతీచ్యాంపతేత్ - అస్తంగచ్ఛేదిత్యర్థః- వరుణోదేవతాఅస్యాఇతివిగ్రహః - సాఽస్యదేవతేత్యణిటిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్॥ ౭౪

ఏకక్షితిభృదుత్పన్నాస్సచ్ఛిద్రాఃకంటకోల్బణాః।
మిథస్సంఘర్షితావంశాదహ్యంతేసానుగామినః॥

ఏకక్షితిభృదితి॥ ఏకేనక్షితిభృతా రాజ్ఞా ఉత్పన్నా జాతాః సచ్ఛిద్రాః మృగయాదిదోషజుష్టాః కంటకైః క్షుద్రశత్రుభిః ఉల్బణాః ప్రచురాః - భూయిష్ఠక్షుద్రశత్రుసంతఇత్యర్థః॥ ని॥ సూచ్యగ్రే క్షుద్రశత్రౌ చరోమహామేచకకంటకఇత్యమరః - కించ అనుపశ్చాత్ గచ్ఛంతీత్యనుగామినః భృత్యాః తైస్సహితాః సానుగామినః వంశా రాజకులాని మిథోన్యోన్యం॥ ని॥ మిథోన్యోన్యం రహస్యపీత్యమరః- సంఘృష్టతో వైరాద్ధేతోః దహ్యంతే నిశ్శేషీక్రియంతే - అంతరంగబహిరంగయోరంతరంగంబలీయ ఇతి భావః॥ అన్యోన్యపక్షే ఏకక్షితిభృదుత్పన్నాః ఏకపర్వతజాతాః సచ్ఛిద్రాః సరంధ్రాః కంటకోల్బణాః సూచ్యగ్రయుక్తాః సానుప్రస్థం గచ్ఛంతీతి సానుగామినః - తత్రస్థా ఇత్యర్థః - వంశాః వేణవః మిథోన్యోన్యం సంఘర్షణతః సంఘట్టనాద్ధేతోః దహ్యంతే - అన్యోన్యసంఘర్షణేన వేణవస్తథాభవంతీత్యర్థః॥ ౭౫

మహాగోత్రేషు సంజాతా మృదవో యేపి తేజనాః।
స్వజీవితవ్యయేనాపి బహుధాన్యోపకారిణః॥ ౭౬

మహాగోత్రేష్వితి॥ మహాగోత్రేషు మహాకులేషు సంజాతాః॥ ని॥ గోత్రం నామ్ని కులే చల ఇతి విశ్వః- మృదవః కృపాళవః యే జనాస్సంతి - తేజనాః స్వజీవితస్య వ్యయేనాపి స్వయం వినశ్యంత ఇత్యర్థః- అథవా స్వజీవితస్య స్వజీవనహేతుభూతస్య ధనస్య వ్యయేనాపి బహుధా అనేక

పత్రికారేణ అన్యేభ్యః ఉపకారిణః ఉపకరణశీలాభవంతి
తాచ్ఛీల్యేణినిః- పరోపకారస్సతాంవ్యసనమితిభావః ॥
అన్యోన్యార్థః॥ మహాగోత్రేషుమహాశైలేషువింధ్యాది
షుసంజాతాఃమృదవఃనఖచ్ఛేద్యాఃయేతేజనాఃవేణవస్సం
తి॥ని॥ వేణుమస్కరతేజనాఇత్యమరః - వేణవస్స్వజీవి
తస్యవ్యయేనాపి-స్వయంఛేదనంప్రాప్యాపీత్యర్థః - బ
హుధాఉదవసితాదిరూపేణ అన్యేభ్యః ఉపకుర్వంతీతిత
థోక్తాః- అథవా బహుభిః ప్రచురైఃధాన్యైఃఉపకుర్వం
తీతిబహుధాన్యోపకారిణః॥ ౭౬

పరమస్యైవపుంసస్స్యాన్నిత్యంశ్రీరనపాయినీ ।
సారంసదాశయేనేహసాధుచక్రంబిభర్తియః॥ ౭౭

పరమస్యేతి ॥ యఃపురుషఃఇహలోకేసదాశయే
నప్రశస్తాభిప్రాయేణ - స్వచ్ఛేనమనసేవేతియావత్ -
సారంపరంన్యాయ్యంవా సాధుచక్రం సజ్జనసమూహం
బిభర్తి-పాలయతి - అస్యప్రశస్తగుణవిశిష్టస్య- నాన్యస్యై
వేత్యేవకారార్థః - పుంసఃపురుషస్య శ్రీస్సంపత్ పర
మధికంయథాతథానిత్యంప్రత్యహం అనపాయినీఅనశ్వరీ
స్యాత్ - సజ్జనపాలనమేవాఖిలశ్రేయోహేతురితిభా
వః॥ అన్యోన్యార్థః॥ యఃవిష్ణుఃసదాసారంస్థిరాంశభూ
తంశ్రేష్ఠంవా॥ని॥ సారోబలేస్థిరాంశేచన్యాయ్యేక్లీబం
వరేత్రిష్విత్యమరః-చక్రంసుదర్శనంశయేనపాణినా॥ని॥
పంచశాఖశ్శయఃపాణిరిత్యమరః- సాధుసమ్యక్ బిభర్తి-

ధారయతి తస్యపరమస్యైవపుంసః పురుషోత్తమస్యైవ శ్రీః రమాదేవీ నిత్యం అనపాయినీ అపాయోగవమః-హానమితియావత్-సోఽస్యాఅస్తీతి సాతథోక్తా॥ ౭౭

మృదవోఽపి సదా మోదహేతవోఽప్యమలా అపి। నాతిశ్లాఘ్యాస్సుమనసోజన్మైర్జాతివివర్జితాః॥ ౭౮

మృదవ ఇతి॥ మృదవః కృపాళవోఽపి సతాం సజ్జనానాం ఆమోదస్య సంతోషస్య హేతవోఽపి-సజ్జనానందకరా అపీత్యర్థః- అమలా అపి స్వచ్ఛచిత్తా అపి జాతివిజిత్ర్జితాః అకులీనాస్సుమనసో విద్వాంసః సజ్జనైర్నాతిశ్లాఘ్యాః అతీవ నస్తోతవ్యాః మాదృశా వాదిగుణవత్తయా ఈషత్ స్తుత్యా ఇత్యర్థః- సకలగుణశిష్టా అప్యకులీనాః నశోభంత ఇతి భావః॥ అన్యోఽప్యర్థః ॥ మృదవోఽపి కోమలా అపి సదా మోదస్య హేతవోఽపి అమలా అపి నిష్కలాఅపి జాతివివర్జితాః మాలతీవ్యతిరిక్తాః సుమనసః పుష్పాణి॥ ని॥ (స్త్రీ) యస్సుమనః పుష్పం, సుమనా మాలతీజాతిరితి చామరః - నాతిశ్లాఘ్యాః అత్యంతం నశ్లాఘనీయాః-పుష్పేషు జాతికుసుమస్యైవ ప్రాశస్త్యదితి భావః॥ ౭౮

కుజన్మనాయత్క్రూరేణపారుష్యం రజసా కృతం।
లబ్ధవర్ణస్య సన్మానిస్స చిత్రస్యైవ తావతా॥ ౭౯

కుజన్మనేతి॥ కుజన్మనా అకులీనేన క్రూరేణ పురుషేణాకర్త్రా రజసా రజోగుణేన-అహంకారేణేతి యావత్-యత్పారుష్యం నైష్ఠుర్యం భర్త్సనాది కృతం అకారి- గుర్వా

దావితి శేషః- తావతాలబ్ధవర్ణస్యావిదుషః సర్గ్గానః- కథం,
సచిత్రస్యేవ ఆలేఖ్యయుక్తస్య కుడ్యాదేర్యథా॥ తస్యాపి
కుజన్మనా భూమిజేన రజసా పాంసునా యత్ పారుష్యం
ధూసరత్వం- మలినతేతి యావత్- కృతం - తావతా ధూ
సరత్వేన లబ్ధవర్ణస్య లబ్ధః వర్ణః నీలపీత శుక్లాదిర్యస్య
తస్య చిత్రస్య గ్లానిః మాలిన్యం న భవతి - యథా చిత్రం జల
సేక సాధారణ మర్దనాదినా నశ్యతి న తథా పాంసుసంప
ర్కేణేత్యర్థః॥ ౭౯

పార్శ్వే వసన్తం కామేషు సాధకం సహకారిణం।
దృష్ట్వాపి కః పుమాన్హృద్యాన్నాలపేన్మధురాం గిరం॥

పార్శ్వ ఇతి ॥ పార్శ్వే సమీపే వసన్తం తిష్ఠన్
తం - స్నేహపాలనవశాదితి భావః - కామేషు అ
భిలషితార్థేషు సాధకం సంపాదకం కుతస్సహకారిణం
సహాయినం ఏవంవిధం పురుషం దృష్ట్వా కః పుమాన్ కో
వా పురుషః హృద్యాం మధురాం మనోరమాం గిరం వాచం
నాలపేత్ - న వదేదితి కాకుః- గుణినం మిత్రియం తే పూ
జం తె ఇతి భావః ॥ అన్యోప్యర్థః॥ సహకారిణం అతిసౌరభ
చూతకుసుమం॥ ని॥ సహకారోతిసౌరభ ఇత్యమరః- అత
ఏవ కామేషూణాం మన్మథశరాణాం సాధకం వసన్తం కా
లం పార్శ్వే దృష్ట్వా చ- వసన్తకాలధర్మాం దృష్ట్వేత్యర్థః-
కాలస్యామూర్తత్వాద్ధర్మేణ కాలో లక్ష్యతే - పుమా
న్పికః పుంస్కోకిలః హృద్యాం మధురాం శ్రావ్యాం గిరం నా

లపేదితికాకుః-వసంతకాలేపికోధ్వనతీతిభావః॥ ౮౦

దేవాశ్చభూమిదేవాశ్చనిత్యమప్యమృతాశనాః।
హేయంతేస్వాధికారాత్తే యేసేవంతేనవాసవః॥

దేవాఇతి॥ నిత్యంప్రత్యహం అమృతంసుధాఅశనంఅన్నంయేషాంతథోక్తాః యేదేవాఃవాసవంఇంద్రంన సేవంతేనభజంతే- స్వేషాంఅధికారాత్ స్వాస్థ్యలక్షణాత్ -అధికారఃఫలస్వామ్యమితిదశరూపకే-ఫలంరాజ్యాది తస్యస్వామిత్వమిత్యర్థః-హేయంతేత్యాజ్యంతే-ఓహాక్ త్యాగఇత్యస్మాద్ధాతోఃకర్మకర్తరిలడ్రూపం- ఇంద్రః స్వసేవకాన్సురానధికారాచ్చ్యావయతీత్యర్థః॥ భూమిదేవాఃబ్రాహ్మణాఃనిత్యంప్రత్యహంఅమృతంయజ్ఞశేషం అశ్నంతిభుంజతఇతి తేతథోక్తాఅపిఅథవాఅమృతంఅయాచితంయథాతథాఅశ్నంతీతితేతథోక్తాః అథవా అమృతాశనాఃజలాహారాఅపి। ని॥ అమృతంవ్యోమ్నిదేవాన్నే యజ్ఞశేషేరసాయనే। అయాచితేజలఇతిశబ్దార్ణవే-యే సవాసవంనూతనమద్యం సేవంతేపిబంతి,నవశబ్దోత్రాతంత్రః- అథవా సంస్కృతం- తేబ్రాహ్మణాఃస్వేషాంఅధికారాత్ కర్మయోగ్యతాలక్షణాత్ హేయంతేకర్మానధికారిణోభవంతీత్యర్థః- నిత్యంమద్యంబ్రాహ్మణోవర్జయేదితిగౌతమస్మరణాదితిభావః॥ ౮౧

అశేషతుచ్ఛ్రవణప్రతికూలోభవన్నపి। పిన
తానందహేతుర్యస్సపుమానాస్తినందకః॥ ౮౨

అశేషేతి॥ యః పురుషః అశేషాణాం అఖిలానాం చతుశ్శ్రవణం చ చతుశ్శ్రవణం- ప్రాణిన్యాంగత్వాదేకవద్భావః- తస్య ప్రతికూలోభవన్నపి- గౌణజన్యలక్షణాద్విష్టుం శ్రోతుం చాశక్యోపీత్యర్థః- వినతాః వినయినః, సజ్జనా ఇతి యావత్- తేషాం ఆనందస్య హేతుః ఆనందకరశ్చేత్ సపుమాన్ పురుషః ఆప్తాన్ సజ్జనాన్నందయత్యాహ్లాదయతీతి సతథోక్తస్స్యాత్ - దోషా అపి గుణాంతరేణాపిధీయంత ఇతి భావః॥ అన్యోప్యర్థః॥ యః గురుడః అశేషచక్షుశ్శ్రవణ ప్రతికూలోపి అశేషాణాం సమస్తానాం చక్షుషీ ఏవ శ్రోత్రే ఏవ శ్రవణే కర్ణౌ యేషాం తేషాం అశేషచక్షుశ్శ్రవణానాం సమస్తసర్పాణాం ప్రతికూలోపి శత్రురపి వినతాయాః స్వమాతుః ఆనందకరశ్చేత్ సః పుమాన్ గరుత్మాన్ ఆప్తాన్ సాధూన్ నందయతీతి సతథోక్తః స్యాత్ - మాతృసేవకస్సజ్జనైరభినంద్యత ఇతి భావః - అథవా ఆప్తః నందకః ఖడ్గవిశేషః యస్య సతథోక్తః- విష్ణురిత్యర్థః- సపుమాన్ గరుడః ఆప్తనందకో విష్ణుస్స్యాత్ - వైనతేయోస్మి పక్షిణామితి భగవద్వచనాత్॥ ౮౨

హతకామం చిరం లోకం ప్రభోరుగ్రస్య పీడనాత్।
కుర్యాద్యో నిజసౌలభ్యాత్స కామం పరమః పుమాన్॥

హతకామమితి॥ యః పురుషః ఉగ్రస్య క్రూరస్య ప్రభోః రాజాదేర్పీడనాత్ రాజాదికర్తృకదణ్డనాద్ధేతోః చిరం బహుకాలం హతకామం వినష్టాభిలషిత ప్రయో

జనంలోకంజనంనిజయా స్వకీయయా లక్ష్మ్యా ధనధాన్య సంపదా సకామం అభిలషితార్థయుక్తం కుర్యాత్ - సపరమః పుమాన్ పరమపురుషః విష్ణురేవతస్యేశ ఏవ ॥ అన్యోన్యార్థః॥ ఉగ్రస్య ప్రభోరీశ్వరస్య॥ ని॥ ఉగ్రః కపర్దీ శ్రీకంఠ ఇత్యమరః - ఈక్షణాత్ ఫాలలోచనావలోకనాత్ చిరం చిరకాలం హతకామం మన్మథరహితం లోకం జగత్ కర్మః ఈశ్వరః నిజయా నిత్యయా లక్ష్మ్యా మాయయా కశ్శోన సకామం పునరుజ్జీవితమదనం కుర్యాత్ - స శివః పరమః పుమాన్ పరమపురుషః - అగమ్యమహిమేతి యావత్ - మృతజీవనస్య విస్మయహేతుత్వాదితి భావః॥ ౭౩

జడేన రాజ్ఞా లబ్ధోస్తు సకలో నిజమండలః। విరోధ్యా
క్రమ్య గృహ్ణీయాత్తం కదాపి మహోత్తమః॥ ౭౪

జడేనేతి॥ జడేన అజ్ఞేన రాజ్ఞా నృపేణ కర్త్రా సకలో నిజమండలః స్వదేశః లబ్ధః అస్తు స్వదేశః ప్రాప్తోస్తు - తథాపి కస్మింశ్చిత్కాలే మహోత్తమః అత్యంతమహాన్ అతిశయవేతమః విరోధీ శత్రుః - కశ్చిదితి శేషః - తం దేశమాక్రమ్య ధిష్ఠాయ గృహ్ణీయాదపహరేత్ - మూఢస్య రాజ్యం వినశ్యతీతి భావః॥ అన్యోన్యార్థః॥ జడేన శీతలేన॥ ని॥ సుషిమశ్శిశిరో జడ ఇత్యమరః - రాజ్ఞా చంద్రమసా॥ ని॥ రాజా ప్రభౌ నృపే చంద్రే ఇతి విశ్వః - సకలః కలాసహితః నిజమండలో లబ్ధోపి భవతు, తథాపి తస్మిన్కాలే రోధీ శత్రుభూతం మహత్ - బలేనేతి శేషః - తమః రాహుః కర్తా॥ ని॥ తమో

ఖకారే రాహౌ చ హా పే నరకశ్లోకయోరితి విశ్వః- తం చం
ద్రం ఆక్రమ్య బలాత్కృత్య గృహ్ణీయాత్ ॥ ౫౪

దృష్ట్వాగ్రే భూభృతః కన్యాం శమస్థోపి వికారవాన్।
అతనుం కామమాతన్వన్నష్టాత్మేత్యుచ్యతే బుధైః॥

దృష్ట్వేతి॥ అగ్రే పురతః భూభృతః రాజ్ఞః॥ ని॥ భూభృద్భూమిధరే నృపతిరిత్యమరః· కన్యాం కుమారీం రాజపుత్రీం దృష్ట్వా శమస్థోపి ముముక్షుతయా నిష్కామోపి కామమభిలాషం తద్విషయం అతనుం బహుళం ఆతన్వన్ కుర్వన్ వికారవాన్భవేత్ - స పురుషః బుధైర్విద్వద్భిః నష్టాత్మా దుష్టబుద్ధిరిత్యుచ్యతే॥ ని॥ ఆత్మా బుద్ధౌ ధృతౌ దేహ ఇతి యాదవః- పతితత్వాత్తస్యేతి భావః॥ అన్యోప్యర్థః॥ అగ్రే భూభృతః కన్యాం పార్వతీం దృష్ట్వా శమస్థోపి తపోనిష్ఠోపి తపస్యన్నపీత్యర్థః- కామం మదనం అతనుం శరీరరహితం ఆతన్వన్ దహన్నిత్యర్థః- మనసి వికారవాన్ సంక్షోభవాన్భవేత్ - స శివః బుధైః దేవైః విద్వద్భిర్వ్యాసాదిభిర్వా అష్టాత్మా అష్టమూర్తిరిత్యుచ్యతే కథ్యతే॥ భూతార్కచంద్రయజ్వానో మూర్తయోష్టౌ ప్రకీర్తితాః॥ ౫౫

తం ప్రభుం ప్రాప్య విశ్వస్య రతిః కథమివోల్లసేత్।
క్రోధజ్వలితయా దృష్ట్యా యేన కామో నిహన్యతే ॥

తమితి ॥ విశ్వస్య లోకస్య ప్రభుం తం ప్రసిద్ధం రాజాదికం ప్రాప్య యాచకజనస్య రతిః ప్రీతిః కథమివ ఉల్లసేత్ -అధ్యేత నేత్యర్థః- తత్ర హేతుః- యేన రాజాదికే

నకర్త్రా క్రోధేనలోభహేతుకేనజ్వలితయాఉగ్రయా
దృష్ట్యాకరణేన ఆత్మాభిలషితం కార్యంనిహన్యతే వ్యర్థీ
క్రియతే-కుత్రిద్ధంలుబ్ధంప్రభుమాసాద్యఅర్థినాం నప్రీతి
రుదేతీత్యర్థః॥అన్యోప్యర్థః॥ విశ్వస్యజగతఃప్రభుంస్వా
మినంతంప్రసిద్ధంత్రిలోచనంప్రాప్యాధిగమ్యరతిః కామ
ప్రియా॥ని॥రతిస్మరప్రియాయాంచరాగేచేతివిశ్వః-క
థమివకేనహేతునాఉల్లసేత్ హృష్యేత్-నేత్యర్థః- త
త్ర హేతుమాహ-యేనత్రిలోచనేనకర్త్రాక్రోధేన తపో
విఘాతజేనజ్వలితయాదీప్తయాదృష్ట్యాఫాలలోచనేనకర
ణేనకామఃరతిపతిఃనిహన్యతేదహ్యతే॥ ౮౬

జనిత్వాపిమహావంశేవక్రాః కేచనకంటకాః। కు
ర్యుర్జనపదక్లేశంసాధుమార్గస్యదూషకాః॥ ౮౭.

జనిత్వేతి॥వక్రాఃఅనృజవః- కుటిలబుద్ధయఇతియా
వత్-కేచనకంటకాః- దుర్జనాఇత్యర్థః- మహావంశే
మహాకులేజనిత్వాపిమహాకులీనాఅపి సాధూనాంసతాం
మార్గస్యసదాచారస్యదూషకాస్సంతఃజనపదస్య దేశ
స్యక్లేశందుఃఖంకుర్యుః- సదాచారభ్రంశాదవగ్రహాది
ద్వారాసర్వేపిజనాఃక్లిశ్యంతీత్యర్థః- యద్వావంశేజని
త్వాకేచనకంటకాఃచోరాదయఃసాధుమార్గస్యసుగమ
స్యఅధ్వనఃదోషకరాభూత్వాజనపదస్యరాష్ట్రస్య క్లేశం
బాధాంకుర్యుః॥అన్యోప్యర్థః॥ మహావంశేమహతివేణౌ
జనిత్వాపివక్రాఃకుటిలాః కేచనకంటకాః సూచ్యగ్రాణి

కర్తారః సాధోః ప్రశస్తస్య మార్గస్య దూషకాస్సంతః
కంటకావృతస్య పథో దుర్గమత్వాదితి భావః - జనస్య త
త్పథగామినః పదానాం చరణతలానాం క్లేశం కుర్యుః - చర
ణతలలగ్నస్య కంటకస్యాపి వేదనాహేతుత్వాదితి భావః ||

క్షుద్రాన్ హిత్వా సవయసోఽప్యప్రసన్నాన్ జడా
శయాన్ । విప్రస్థితో హంస ఇవ ప్రాప్నుయా
న్మానసం సుఖం॥ ౮౮

క్షుద్రానితి॥ జడాశయాన్ అజ్ఞాన్ అప్రసన్నాన్
కలుషితచిత్తాన్ - క్షుద్రానిత్యర్థః - సమానం వయః యే
షాం తే సవయసః॥ స॥ స్నిగ్ధో వయస్యస్సవయా ఇత్యమ
రః - తాన్ క్షుద్రాన్ నీచాన్ పురుషాన్ హిత్వా త్యక్త్వా -
జహాతేశ్చ క్త్వీతి హిరాదేశః - స్థితః విప్రః బ్రాహ్మణః
మానసం మనసి భవం సుఖం లోభినం నీచం ప్రభుపాశం ప
నం త్యక్త్వా ఆశాని ముక్తః సుఖమాస్తే సుఖరూపం ప్రా
ప్నుయాత్ - ఆశాత్యాగ ఏవ సుఖహేతురితి భావః - అథవా
మానస ఇతి సప్తమ్యంతః పాఠః - హంసో మరాళ ఇవ। సోఽపి
సవయసః కాకాదిపక్షియుక్తాన్ అప్రసన్నాన్ కలుషాన్
క్షుద్రాన్ అల్పాన్ జలాశయాన్ హ్రదాన్ హిత్వా మా
నసం మానససరః - నివాసభూతమిత్యర్థః - సుఖం జలవిహా
రాదిరూపం ప్రాప్నుయాత్ - వర్షాసు ఖలు హంసాః
మానసే నివసంతి॥ ౮౮

యశోదయాశీలరూపమాధుర్యైరపి సర్వతః । స
బాలోపి పుమాన్వృద్ధస్సాధుబృందావనే రతః॥౮౯

యశ ఇతి॥ యశః సత్కీర్తిః దయా కృపా శీలం సదాచారః రూపం సౌందర్యం మాధుర్యం హితభాషితా ఏతైర్గుణైర్యో వ్యక్తైస్సమస్తైర్వ్యత్యపి శబ్దార్థః- సర్వతః సమంతతః- ఉపలక్షిత ఇతి శేషః- కించ సాధుబృందస్య సజ్జనసమూహస్య అవనే రక్షణే రతః ఆసక్తః ఏవంవిధః పుమాన్ బాలోపి అల్పవయా అపి వృద్ధః జ్యాయాన్- ఏవం గుణాః పూజ్యస్థానం గుణేషు చ లింగం న చ వయ ఇతి భావః॥ అన్యోన్యార్థః॥ పూర్వోక్తైర్యశః ప్రభృతిభిర్గుణైస్సర్వతః సర్వస్మిన్ లోకే ప్రసిద్ధః- అథవా యశోదయా గోపికయా సహిత శ్శీలాదిభిశ్చాపి సాధుబృందావనే సజ్జనసమూహరక్షణే రతః- పరిత్రాణాయ సాధూనామిత్యాదిభగవద్గీతా- సహరిః బాలోపి- స్వమాయయా- బాలదేహోపి తత్త్వర్థః- వృద్ధ ఇవ పూజ్యః- అథవా బృందావనం నామ హరేః క్రీడాస్థానవిశేషః తత్ర వర్తత ఇతి॥ ౮౯

ద్విపాశ్చ పరమాత్యాశ్చ ప్రవృద్ధా యత్ర భూభృతి। తస్యైవ శృంగభంగాయ మదాత్పరిణమంతి హి॥౯౦

ద్విపా ఇతి॥ ద్విపాః గజాః యత్ర భూభృతి పర్వతే స్వాశ్రయభూతే ప్రవృద్ధా వృద్ధిం గతాః- తృణాదినేతి శేషః - తథాపి మదాత్ మదోదయాద్ధేతోః తస్యైవ పర్వతస్య శృంగం శిఖరం తస్య భంగః ఉత్ఖననం తస్మై పరిణమంతి -

అలమర్థయోగాచ్చతుర్థీ-హిశబ్దః పాదపూరణే అవధారణే వా॥ అన్వయార్థః॥ దురమాత్యైః దుష్టమంత్రిణోపి యత్ర భూభృతి రాజ్ఞి ప్రవృద్ధా భవంతి-తథాపి మదాత్ గర్వాతిశయాద్ధేతోః తస్య రాజ్ఞః శృంగస్య ప్రాధాన్యస్య॥ శ॥ శృంగం ప్రాధాన్యసాన్వోశ్చేత్యమరః- భంగాయ నాశాయ పరిణమంతి- స్వామినో జీవితభూతా అపి మంత్రిణః తస్యైవ ద్రుహ్యంత ఇతి భావః॥ ౯౦

వృతాస్సుహృద్భిర్యే సర్వైర్ద్విజిహ్వైర్జిహ్మ-
చారిభిః । దుర్భూభృతో న సేవ్యాస్తే జనైర్జీ-
వనకాంక్షిభిః॥ ౯౧

వృతా ఇతి॥ ద్వే జిహ్వే రసనే సత్యానృతరూపే యేషాం తైః ద్విజిహ్వైః సూచకైః॥ ని॥ ద్విజిహ్వౌ సర్పసూచకావిత్యమరః- అతఏవ జిహ్మం కుటిలం యథాతథా చరితుం శీలం ఏషామస్తీతి తథోక్తాః- తాచ్ఛీల్యే ణిని ప్రత్యయః తైస్సర్వైస్సుహృద్భిః బంధురూపైః పురుషైః యే దుర్భూభృతః దుష్టరాజానః వృతా ఆశ్రితాః తే దుర్భూభృతః జీవనః జీవనస్య హేతుం ధనాధికం కాంక్షితుం తే అభిలషంతీతి తే తథోక్తాః తైః జీవనకాంక్షిభిః కర్తృభిః న సేవ్యా నాశ్రయణీయాః- దుష్టపరిజనావృతత్వాదాశ్రితానాం దుష్టత్వం యాచకైరనాశ్రయణీయతా చేతి ఫలితోర్థః॥ అన్వయార్థః॥ జిహ్మం కుటిలం యథాతథా చరితుం గంతుం శీలం ఏషామస్తీతి జిహ్మచారిణః- సర్పగమనం ఖలు కుటిలం భవతి - తై

ద్విజాజిహ్వైః సర్వైః యేపర్వతాః వృతాః వ్యాప్తాః తే దుర్గాభృతః దుష్టపర్వతాః-సర్పవ్యాప్తత్వేన పర్వతానాం దుష్టత్వం- జీవనం జీవనహేతుం ఫలాదికం కాంతం తఇతి తైః జనైః న సేవ్యాః నాధిగమ్యాః। ౯౧

పితృపత్యభిగుప్తాపి యాలంకాపథసంగినీ। సర్వదై
వక్రియానర్హా సా(స్త్రీ)దిగివ దక్షిణా॥ ౯౨

పితృపతీతి॥ పితా జనకః పతిః భర్తా తాభ్యామభిగుప్తాపి రక్షితాపి-బాల్యయౌవనయోరితి శేషః॥ రక్షేత్కన్యాం పితా విన్నాం పతిరితి యాజ్ఞవల్క్యస్మరణాత్- విన్నామూఢామిత్యర్థః- యా(స్త్రీ)అలం పర్యాప్తం॥ ని॥ అలంభూషణపర్యాప్తిశ్వకురః-కాపథః కుత్సితమార్గః - దురాచార ఇతి యావత్ - తేన సంగః అస్యాఅస్తీతి కాపథసంగినీ-కాపథ్యక్షయోరితి కుశబ్దస్య కాదేశః - పథో విభాషేత్యప్రత్యయస్సమాసాంతః- అతఏవ సర్వస్యాం దేవక్రియాయాం దైవకర్మణి యజ్ఞాదావనర్హా అయోగ్యా భవతి-కథం, దక్షిణాదిగివ॥ సాపి పితృపతినా ధర్మరాజేన అభిగుప్తా రక్షితా-తత్పతిత్వాత్తస్యేతి భావః- లంకాయాః పంథాః లంకాపథః తేన సంగినీ సంబంధవతీ లంకా దక్షిణస్యాం దిశి తిష్ఠతి-యాద్వా కాపథేన వైతరణ్యాదికుత్సితమార్గేణ సంగినీతి కేచిత్ -సర్వస్యాం దేవక్రియాయాం యజ్ఞాదౌ కర్మణ్యనర్హా-పిత్ర్యకర్మణ్యేవ దక్షిణస్యాః దిశః ప్రాశస్త్యాదితి భావః- సాపి ఏవంవిధా భవతి॥ ౯౩

అనురోధస్థితరసానచశక్యప్రతారణా। సాధ్వీసరి
చ్చపత్యౌస్యాద్విరసేప్యపరాఙ్ముఖీ॥ ౯౩

అనురోధస్థితేతి॥ అనురోధః అనువర్తనం-అనుసరణమితి యావత్-తేన స్థితః అభివృద్ధో రసః అనురాగో యస్యాస్సా॥ ని॥ శృంగారాదౌ రసేవీర్యే గుణే రాగే ద్రవే రస ఇత్యమరః- అతఏవ శక్యం ప్రతారణం వంచనం యస్యాస్సా న భవతీతి-అవంచనీయేత్యర్థః॥ ని॥ వంచనంతు ప్రతారణమిత్యమరః- సాధ్వీ పతివ్రతా॥ ని॥ సతీ సాధ్వీ పతివ్రతేత్యమరః - కర్త్రీప్రియ సాపి పతికర్తృకానురాగేణ హీనాపి పత్యౌ భర్తరి విషయే అపరాఙ్ముఖీ అనుకూలా-అనురక్తేతి యావత్ -స్యాత్ భవేత్ - విరస ఇతి సప్తమ్యంతపాఠేతు విరసే అనురాగహీనేపీత్యర్థః॥ సరిత్ నద్యపి రోధః తీరం అనులక్షీకృత్య స్థితో రసో జలం యస్యాస్సా-కూలంకషప్రవాహేత్యర్థః॥ ని॥ కూలం రోధశ్చ తీరం చేత్యమరః-అతఏవ శక్యం ప్రతారణం ప్రకర్షేణ తరణం యస్యాస్సా న చ భవతి. ఘ్రాణ్ణతయా తరితుమశక్యేత్యర్థః- సానదీ విరసేపి లవణమయత్వాదమధురప్రకృతావపి పత్యౌ సముద్రవిషయే అపరాఙ్ముఖీ అభిముఖీ స్యాత్॥ ని॥ ముఖం రణౌ వక్త్రే ప్రారంభోపాయయోరితి విశ్వః॥ ఉభయత్రాపి అభిముఖం గచ్ఛేదితి భావః॥ ౯౩

నిత్యముత్కటదానానాం భద్రాణాం స్తంభము
జ్ఝతాం। నృపాణాంచద్విపానాంచపురస్తో
త్రంనసహిప్రియం॥ ౯౪

నిత్యమితి॥ నిత్యముత్కటదానానాంనిత్యంప్రత్య
హంఉత్కటంబహుళం దానంవితరణం యేషాం తేతథో
క్తాః తేషాం స్తంభంగర్వం ఉజ్ఝితాంనిరహంకారిణాం
అతఏవభద్రాణాంమంగళరూపిణాంనృపాణాంరాజ్ఞాంపు
రఃఅగ్రేస్తోత్రం అసావనుగుణ ఇత్యేవంరూపం ప్రియం
ప్రియకరంనభవతి - మహాత్మనోనస్తుతింసహంతఇతిభా
వః॥ నిత్యంకటంగండంఉత్క్రాంతంఉత్కటం- అత్యా
దయఃక్రాంతాద్యర్థేద్వితీయయేతిసమాసః- దానంమదో
యేషాం తేతథోక్తాః తేషాం స్తంభం ఆలానంఉజ్ఝితాంభ
ద్రాణాంద్విపానాంభద్రగజానాంపురఃస్తోత్రం అసౌభ
ద్రజాతిమహాగజఇత్యేవంరూపం ప్రియంనభవతి- కింతు
యథార్థాభావమిత్యర్థః- యద్వాపురఃఅగ్రేఅంతేతో
త్రంఅంకుశాదికంప్రియంనభవతి- హింసారూపత్వాదితి
భావః॥ ౯౪

శుచేర్యస్యద్విజేంద్రస్య హృదయంహరిణాశ్రి
తం।విరాజతిపదేవిష్ణోరతిక్రమ్యాశుభానిసః॥ ౯౫

శుచేరితి॥ శుచేశ్శుద్ధస్యద్విజేంద్రస్యవిప్రవర్య
స్యహృదయంమనఃహరిణావిష్ణునాఆశ్రితం- హరిధ్యాన
వదిత్యర్థః- సపురుషఃఆశుశీఘ్రంఅశుభానిపాంసారికా
ణిదుఃఖానిఅతిక్రమ్యఅతివాహ్యవిష్ణోర్వ్యాపకస్యపరమే
శ్వరస్యపదేస్థానేఅపునరావృత్తిలక్షణేవిరాజతి- తత్సా
దృశ్యంతత్సాయుజ్యంప్రాప్నోతీత్యర్థః॥ మన్మనాభవ

మద్భక్తో మద్యాజీ మాం నమస్కురు । మామేవైష్యసి యు
క్త్వైవమాత్మానం మత్పరాయణ ఇతి భగవద్వచనాదితి భా
వః॥ అన్యోప్యర్థః॥ శుచేశ్శుద్ధవర్ణస్య॥ ని॥ శుక్లశుభ్ర
శుచిశ్వేతేత్యమరః- యస్య ద్విజేంద్రస్య చంద్రమసః హృ
దయం మండలమధ్యం హరిణేన కురంగేణ ఆశ్రితం మధ్యే మృ
గాంకితం భవతి- స చంద్రికః ఆశు శీఘ్రం భాని నక్షత్రా
ణి॥ ని॥ నక్షత్రమృక్షం భం తారేత్యమరః - అతిక్రమ్యాస్య
ప్రకాశేన సంఛాద్య విష్ణోః పదే ఆకాశే॥ ని॥ వియద్విష్ణుప
దం వా తు పుంస్యాకాశవిహాయసీ ఇత్యమరః- విరాజతే ప్ర
కాశతే- నక్షత్రమధ్యే చంద్రమా ఇవ శోభత ఇత్యర్థః॥ ౯౫

దండే చ కంటకాక్రాంతే కోశే చ ప్రథితో నృపః। నా
లం జేతుం కువలయం మిత్రేప్యసతి పద్మవత్॥ ౯౬

దండ ఇతి॥ నృపః రాజా కంటకేన రోమహర్షేణ
ఆక్రాంతే వ్యాప్తే- రణోత్సాహాదితి భావః॥ ని॥ సూచ్య
గ్రే క్షుద్రశత్రౌ చ రోమహర్షే చ కంటక ఇత్యమరః- దం
డే సైన్యే కోశే అర్థౌఘే ప్రథితోపి - భూయిష్ఠార్థౌఘసే
నావానపీత్యర్థః॥ ని॥ దండో యమే మానభేదే లగుడే య
మసైన్యయోరితి విశ్వః - మిత్రే సుహృద్వర్గే అసతి అవి
ద్యమానే సతి కువలయం కుత్సితానాం సమూహం జేతుం
నాలం సమర్థో న భవేత్ - నానాశ్రయం ఉపయాతి జయ
శ్రీరితి భావః- కథం, పద్మవత్ నళినమివ॥ సోపి కంటకైః
సూచ్యగ్రైః ఆక్రాంతే దండే నాళే ప్రథితోపి సూచ్య

గ్రవ్యాప్తవాళవానపి కోశైకుట్మలైర్ప్రథితోపికుట్మలితో
పి మితైర్విసూర్యేఅసతిఅనుదితేసతికువలయండుత్పలంజే
తుం- వికాసినేతిశేషః-నాలంనసమర్థోఽభవతి- అనుది
తేసతిరవావపద్మానామవికాసాదితిభావః॥ ౯౬

ద్విజస్సుమనసోహిత్వాభృంగవద్దానలిప్సయా। ఆ
శ్రయన్నృపమాతంగాంత్సీదేచ్ఛ్రుతినిషేధతః॥

ద్విజఇతి॥ ద్విజోవిప్రఃకర్తా దానంప్రతిగ్రహఃత
స్యలిప్సయాలబ్ధుమిచ్ఛయా- లభేస్సన్నంతాదప్రత్యయా
దితిస్త్రియామకారప్రత్యయేటాప్ - సుమనసోదేవాన్॥
ని॥ సుపర్వాణస్సుమనసఇత్యమరః - హిత్వాత్యక్త్వాన్నృ
పారాజానఃతఏవమాతంగాఃచండాలాః॥ని॥ చండాలప్ల
వమాతంగదివాకీర్తిజనంగమాఇత్యమరః- తాన్ అథ
వానృపాఏవమాతంగాఃగజాః- ఐశ్వర్యమదవత్త్వాత్తేషా
మితిభావః- తాంతాన్ ఆశ్రయంస్సన్ సేవమానస్సన్ శ్రుతౌవే
దేనిషేధతోహేతోఃసీదేత్ నశ్యేత్ - స్వధర్మాచ్చ్యుత
తోభవతీత్యర్థః- నశ్వవృత్త్యాకదాచనేతినిషేధాదితిభా
వః-కథం, భృంగవత్ షట్పదఇవ॥ సోపిదానలిప్సయామ
దస్యేచ్ఛయాసుమనసఃపుష్పాణిహిత్వాన్నృపమాతం
గాన్ మహాగజాన్ ఆశ్రయన్ శ్రుత్యోఃకర్ణయోఃనిషే
ధతఃతాడనాద్ధేతోఃసీదేత్ - మ్రియేతేత్యర్థః - నలో
భాత్పరంశత్రురస్తీతిభావః॥ ౯౭

స్వపక్షమవధూయాన్యంతఃపరానాశువిశంతియే। గు
ణోజ్ఝితత్వాత్తేభ్యోపిచ్యవంతేతేశరాఇవ॥ ౯౮

స్వపక్షమితి ॥ యే పురుషాః స్వకీయం పక్షం బం
ధ్వాదిజనం అవధూన్వంతి త్యజంతస్సంతః పరానన్యానా
విశంతి తత్పక్షా భవంతి- తే పురుషాః గుణోజ్ఝితత్వాత్
నిర్గుణస్వభావత్వాత్ తేభ్యోపి చ్యవంతే భ్రష్టా భవంతి -
నిర్గుణా నేతారః తేపి న పక్షీకుర్వంతీత్యర్థః-కథం, శరా
ఇవ బాణా ఇవ ॥ తే గుణాత్ మౌర్వ్యాః ఉజ్ఝితత్వాద్ధే
తోః ॥ ని ॥ మౌర్వ్యాం ద్రవ్యాశ్రితే సత్వశుక్లసంధ్యాదికే
గుణ ఇత్యమరః- స్వేషాం పక్షం గరుతం అవధూన్వంతశ్చా
లయంతః ॥ ని ॥ పక్షః పార్శ్వగరుత్సాధ్యసహాయబ
లభిత్తిష్విత్యమరః- తే తథోక్తాస్సంతః పరేషాం లక్ష్యాణి ఆ
విశంతి తేభ్యో లక్ష్యేభ్యోపి చ్యవంతే - లక్ష్యాణ్యతిగ
చ్ఛంతీత్యర్థః - ధన్వినాం హస్తలాఘవస్య తాదృగ్విధ
త్వాదితి భావః ॥ ౯౮

భువనోత్తరకుల్యానాం భోగేష్వవ్యభిచారిణాం । కే
దారాణాం ప్రకృష్టానాం నతృప్యంతి కుటుంబినః ॥ ౯౯

భువనేతి ॥ కే వా కుటుంబినో గృహిణః భువనం జ
గత్ తత్ర ఉత్తరం అతిశయితం తత్కులం తత్ర జాతాః భువ
నోత్తరకుల్యాః- తత్ర జాత ఇతి యత్ప్రత్యయః- తేషాం అ
త ఏవ అవ్యభిచారిణాం పతివ్రతానాం అతః ప్రకృష్టానాం
దారాణాం కుటుంబినీనాం ॥ ని ॥ అథ పుంభూమ్ని దారాః
స్యాత్తు కుటుంబినీత్యమరః - భోగే అనుభవవిషయే న తృ
ప్యంతి న తృప్తా భవంతి- సద్భావ్యావర్తాయాస్సఖి హేతు

త్వాదితిభావః-తృప్యంతేః దైవాదికాత్ కర్తరిలట్॥ అన్యో
న్యార్థః॥ భువనోత్తరాః పూర్ణజలాః కుల్యాః కృత్రిమ
సరితః యేషాం తేతథోక్తాః॥ ని॥ కుల్యాల్పాకృత్రిమాసరి
త్, జీవనంభువనమితిచామరః- తేషాం అతఏవఅవ్యభిచా
రిణాం- నిరంతరసస్యోత్పత్తిమతామిత్యర్థః- అతఃప్ర
కృష్టానాంప్రకర్షేణహాలముఖైర్విదారితానాం కేదారా
ణాంక్షేత్రాణాంభోగేకేపికుటుంబినః నతృప్యంతి- అలం
బుద్ధిర్నజాయతఇత్యర్థః॥   ౯౯

భూపాలః కరవాలశ్చ యో రాగె క్షేమేచ న ప్రభుః ।
యః ప్రసన్నముఖో ముక్తకోశః ప్రత్యర్థిదానకృత్ ॥

భూపాలఇతి॥ యోభూపాలః రాజా ప్రసన్నము
ఖః- వితరణోత్సాహాదితి శేషః - అతఏవముక్తకోశః త్య
క్తధనౌఘస్సన్ ప్రత్యర్థినోయాచకజనాన్ ప్రతి- ప్ర
త్యర్థిలక్షణేనాభిప్రతీఅభిముఖ్యఇత్యవ్యయీభావః - దా
నంవితరణంకరోతీతిదానకృత్ భవతి - సభూపాలఏవప్ర
జానాంయోగె క్షేమేచ అలబ్ధస్యలాభోయోగః లబ్ధస్య
పరిపాలనం క్షేమం తత్ర ప్రభుస్సమర్థస్స్యాత్ ॥ కర
వాలః కృపాణః॥ ని॥ కరవాలః కృపాణవదిత్యమరః- ప్రస
న్నముఖః శాణోల్లీఢతయాశుభ్రాశ్రిః ముక్తకోశః త్యక్త
పిధానస్సన్ ప్రత్యర్థినాంశత్రూణాం॥ని॥ అరాతిప్రత్యర్థి
పరిపంథినఇత్యమరః- దానంవిదారణంకరోతీతిసతథోక్తః
భవతి - సఏవకరవాలః ప్రజానాంయోగెచ క్షేమేచ ప్ర
భుః రక్షణవాంస్స్యాత్ ॥   ౧౦౦

అజన్యకంపాశ్శూరాయోనిత్యమప్యపరాఙ్ముఖాః ।
దర్శయంత్యపరాంగంనపరేభ్యశ్చిత్రరూపవత్ ॥

అజన్యకంపా ఇతి॥ అజన్యకంపాః యుద్ధభయరహితాః॥ని॥ యుద్ధమాయోధనంజన్యమిత్యమరః - అతఏవ నిత్యమపి రణసమయే అపరాఙ్ముఖాః - రణాభిముఖా ఇత్యర్థః - యోధాస్సంతి - తేపరేభ్యశ్శత్రుభ్యః అపరాంగం పాశ్చాత్యకాయం - పృష్ఠమితియావత్ - నదర్శయంతి - యుద్ధపలాయనస్యనిషిద్ధత్వాదితిభావః - కథం, చిత్రరూపవత్ ఆలేఖ్యగతంరూపమివ॥ ని॥ ఆలేఖ్యాశ్చర్యయోశ్చిత్రమిత్యమరః ॥ తదపి అజన్యోజనయితుమశక్యః కంపోయస్య తత్ - అచేతనత్వాదితిభావః - హలోర్ణ్య ఇతిణ్యప్రత్యయః - అవిష్ణుక్త్వసురంజ్యోతివపుంతాశ్చేతి మిత్సంజ్ఞాయాంమితాంహ్రస్వ ఇతిహ్రస్వత్వం - నిత్యమపి అపరాఙ్ముఖం అపార్శ్వపరాఙ్ముఖం అచేతనత్వమేవ హేతుః తత్తథాభూతంసత్ పరేభ్యః అన్యేభ్యః చరమాంగం నదర్శయతీతి - తత్తస్యస్వాభావికమిత్యర్థః॥ ౧౦౧

నౌశ్చదుర్జనజిహ్వేవ ప్రతికూలం ప్రసారిణీ। ప్రతారణాయలోకానాం దారుణాకేననిర్మితా॥౧౦౨

నౌరితి॥ నోద్యతేప్రేర్యత ఇతి నౌః తరణిః॥సూ॥గ్లానుదిభ్యాండౌ ఇత్యౌణాదికోడౌప్రత్యయః॥ని॥ స్త్రియాం నౌస్తరణిస్తరిరిత్యమరః - ప్రతికూలంరోధః ప్రతిలక్షీకృత్య ప్రసార్యతఇతిప్రసారిణీ - సరకేణ్వాంతాత్ర్యానుజ

ణిల్యుట్ప్రత్యయః- తథావిధా సతీ లోకానాం జనానాం ప్రతారణాయ ప్రకర్షేణ తారయితుం - తుమర్థాచ్చ భావవచనాదితి చతుర్థీ- లోకానామితి కర్మణి షష్ఠీ- కేన దారుణా కాష్ఠేన కరణేన నిర్మితా సృష్టా॥ దుర్జనజిహ్వాపి ప్రతికూలం అననుకూలం యథాతథా ప్రసారిణీ - వక్రోక్తిపరేత్యర్థః- అతఏవ దారుణా భీషణా- భయావహేత్యర్థః॥ ని॥ దారుణం భీషణం భీష్మమిత్యమరః - లోకానాం సాధుజనానాం ప్రతారణాయ వంచనాయ॥ ని॥ వంచనం తు ప్రతారణమిత్యమరః - కేన వా సాధనేన కేన వా బ్రహ్మణా వా నిర్మితా సృష్టా॥ ౧౦౨

భుఙ్క్తే యస్య సదా భూరి జీవనం బాడబశ్శుచిః। నదీ
నస్స ప్రభుర్నిత్యాం దుర్లంఘ్యామశ్నుతే దశాం॥

భుఙ్క్త ఇతి॥ శుచిశ్శుద్ధః- బాడబః బ్రాహ్మణః॥ ని॥ ద్విజాత్యగ్రజన్మభూదేవబాడబా ఇత్యమరః- సదా యస్య పురుషస్య భూరి ప్రబలం జీవనం జీవనహేతుః ధనాదికం అథవా- జీవయతి ప్రాణినమితి జీవనశబ్దేన ధనాదికముచ్యతే- తత్కర్మభూతం భుఙ్క్తే అనుభవతి- దీనో లుబ్ధో న భవతీతి నదీనః- ఉదార ఇత్యర్థః- అథవా దీనో దరిద్రో న భవతీతి నదీనః సమృద్ధః - అత్ర నఞర్థస్య నశబ్దస్య సుప్సుపేతి సమాసః- ప్రభుస్స పురుషః నిత్యాం అనశ్వరీం దుర్లంఘ్యాం లంఘయితుమశక్యాం- అనుభవనీయామిత్యర్థః- దశాం రాజత్వాద్యవస్థాం అశ్నుతే ప్రాప్నోతి - పాత్రవ్యయస్య

శ్రేయోహేతుత్వాదితి భావః- దుర్లంఘ్యామిత్యత్ర శకిలిఙ్గ్యేతి శక్యార్థేకృత్యప్రత్యయః॥ అన్యోప్యర్థః॥ బడబాయా అయంబాడబః- తస్యేదమిత్యణ్ -శుచిఃఅగ్నిః- బడబాగ్నిరిత్యర్థః- సదాయస్యసముద్రస్యభూరిజీవనంజలం భుఙ్క్తే-పిబతి-ప్రభవతిప్రకృష్టోభవతీతి ప్రభుఃనదీనాంగంగాదీనాం॥నః ప్రభుః పతిస్సముద్రఃనిత్యాంఅక్షయ్యాందుర్లంఘ్యాందుస్తరాందశాంఅశ్నుతే- బడబాగ్నినాపీయమానోపిసింధురాజోనహీయత ఇత్యర్థః॥ ౧౦౩

శక్తశ్శబ్దఇవైకస్స్యాత్సాధుశ్రితపథేస్థితః । సద
ధ్యాహారపూర్ణస్యస్వార్థస్యప్రతిపాదనే ॥

శక్తఇతి ॥ సత్సుసజ్జనేషుఅధ్యాహారఃవృద్ధ్యర్థం ప్రదానం తేనపూర్ణస్య వివృద్ధస్యస్వార్థస్యస్వధనస్యప్రతిపాదనేవితరణేఅర్థిసాత్కరణే॥ ని॥ విశ్రాణనం వితరణంస్పర్శనంప్రతిపాదనమిత్యమరః-శక్తస్సమర్థః-ఏకః పురుషః సాధూనాంసతాంశ్రితపథేస్థితస్స్యాత్-సజ్జనైశ్శ్రితవాన్భవేదిత్యర్థః- యద్వా సాధుశ్రితపథేవైదికాచారమార్గేస్థితస్స్యాత్-కథం, శబ్దఇవసుప్తిఙంతశబ్దస్వరూపమివ॥ సతాంవిద్యమానానామేవశబ్దానాం అధ్యాహారేణ సంబంధేనపూర్ణస్య అన్య నిరపేక్షస్య స్వార్థస్యస్వాభిధేయస్యప్రతిపాదనేశక్తః సతథావిధస్సన్సాధూనాంవిదుషాంశ్రితపథేస్థితస్స్యాత్ - విద్వద్వ్యాకరణీయోభవేదిత్యర్థః-అథవా శ్రూయంతఇతిశ్రు

తయోః శబ్దాః సాధుశ్రుతీనాం సచ్ఛబ్దానాం పంథాః సాధు
శ్రుతిపథః. పథో విభాషేత్యచ్ సమాసాంతః - సచ్ఛబ్ద
మార్గః తత్ర స్థితస్స్యాత్ - సచ్ఛబ్దేషు గణనీయో భవేది
త్యర్థః॥ ౧౦౪

మహాంత్స ఏవ పురుషో యస్య సత్యానురోధినః । ఆ
శ్లిష్టపారిజాతేన బాహునా రక్ష్యతే జగత్ ॥ ౧౦౫

మహానితి॥ సత్యం తథ్యం యథార్థభాషణం అను
రుణద్ధి అనుసరతీతి సత్యానురోధీ॥ ని॥ సత్యం తథ్యమృతం స
మ్యక్, అనురోధోఽనువర్తనమితి చామరః. తస్య యస్య పు
రుషస్య ఆశ్లిష్టపారిజాతేన ఆశ్లిష్టాని పాలితాః కింయుక్తి
ధర్మైర్వ్యాలమితి నిరస్తాః పరిజాతా ఏవ పారిజాతాః భృ
త్యాః. స్వార్థేణ్ ప్రత్యయః॥ ని॥ పరాచితపరాస్కం
దపారిజాతపరేధితా ఇత్యమరః - ఆశ్లిష్టాః పారిజాతాః
యేన స తథోక్తః తేన బాహునా బాహుబలేన యద్వా ఆ
శ్లిష్టపారిజాతేన స్వోద్యాన్యాశ్లిష్టభూతదేవద్రుమేణ
బాహునా జగత్ రక్ష్యతే పాల్యతే. స పురుషః మహాన్ పురు
ష ఏవ మహావిష్ణుసదృశ ఏవ - అన్యేన దుష్కరత్వాదస్యేతి
భావః॥ అన్యోఽప్యర్థః॥ సత్యా సత్యభామా - శబ్దైకదేశేన
శబ్దగ్రహణం భీమో భీమసేన ఇతివత్ - తాం ప్రణయకుపి
తాం అనురుణద్ధి ప్రణయవచనాదిభిరనుసరతీతి స తథోక్తః
తస్య యస్య వాసుదేవస్య ఆశ్లిష్టః ఉన్మూలితః పారిజాతః
దేవతరుః యేన స తథోక్తః తేన బాహునా కరణేన జగత్ రక్ష్యతే-

స ప్రసిద్ధః పూర్ణత్వాత్పురిశయనాద్వా పురుషః వాసుదే
వో మహాన్ అనుపమః - అచింత్యమహిమేతి యావత్ - పా
రిజాతోన్మూలనాదేరన్యైర్దుష్కరత్వాదితి భావః - అ
త్ర వాసుదేవకీర్తనేన కావ్యాంతే మంగళాచారః కృత ఇ
త్యనుసంధేయం॥ మంగళాచారయుక్తానాం వినిపాతో న వి
ద్యత ఇతి శ్రుతేః - అత్రాదౌ త్రయీత్యాదినా భగవద్వ
ర్ణనరూపో మంగళాచారః కృతః, మధ్యే తు స్వస్థానాదవ
రోప్యేత్యాదినా, అంతే త్వనేన శ్లోకేనేతి వివేకః॥ ౧౦౫

ఇతి శ్రీ భగవన్మాహేశ్వరస్య రేవణారాధ్యస్య సూనునా
నాగనార్యేణ విరచితా కవిరాక్షసశ్లోకశతకటీకా
శ్లిష్టార్థదీపికాసమాఖ్యా సమాప్తా.

సాక్షరేషు భవతీహ జగత్యాం సర్వ ఏవ
హృది మత్సరయుక్తః। సాక్షరం కవిజనేషు
యదేనం లోక ఏష కవిరాక్షసమాహ॥ *

కవిరాక్షసీయం సమాప్తం.